

שנה ראשונה לבד בעין חרוד: חינוך, הצלה ובניין אומה מבעד לעיניהם של חברי הקבוצה הראשונה של עליית הנוער

מרים סמט

הקדמה

סיפורה של קבוצת בני נוער שהגיעה מגרמניה לקיבוץ עין חרוד בשנת 1934, וסיפורה של נערה אחת מתוכה עומדים בליבו של מאמר זה, השופך אור על השנה הראשונה של הקבוצה הראשונה של עליית הנוער. ההתמקדות בשנה אחת מטרתה לאפשר לשמוע את קולותיהם של השותפים בסיפור זה: בני הנוער העולים, הצוות החינוכי בעין חרוד והצוות של מוסד עליית הנוער. ניתוח קולותיהם מאפשר להציג את השינוי שחל מבחינה חינוכית במעבר מגרמניה לארץ ישראל כבר בשנה הראשונה לפעילותה של עליית הנוער: מפרויקט של הצלה והכשרה מקצועית, המבוסס על עקרונות העבודה הסוציאלית המודרנית, לפרויקט חינוכי שמטרתו להביא לשינוי עומק בקרב חניכיו. על עליית הנוער נכתבה ספרות מחקר וספרות תיעודית רבה, ומטבע הדברים אף אחד מהספרים והמחקרים לא הצליח להקיף את כל תקופת קיומה (כשמונים שנה).¹ כאן המטרה הפוכה: לנתח תקופה קצרה ביותר אך

* מחקר זה נעשה במימון קרן המדע הגרמנית (Deutsche Forschungsgemeinschaft, DFG), מספר פרויקט 392108129, בהובלת פרופ' אולריקה פילארצ'יק מהמכון למדעי החינוך באוניברסיטת בראונשווייג ופרופ' עופר אשכנזי ממרכז קבנר באוניברסיטה העברית. המחברת מודה לקוראת האנונימית/מטעם כתב העת על ההערות המועילות.

1 בראש המחקרים הדנים בתקופה הראשונה של עליית הנוער, 1933-1948, עומדת המונוגרפיה שפרסמה דבורה הכהן על 15 השנים הראשונות של עליית הנוער, אך גם לפני כן נערכו מחקרים בהיקף מצומצם יותר. כמו כן, אנשי עליית הנוער פרסמו חומרים ופרספקטיבות משלהם, כדוגמת חנוך ריינהולד, שהיה המדריך של הקבוצה הראשונה בשנות השלושים ומנכ"ל עליית הנוער בשנות החמישים. ביבליוגרפיה חלקית ביותר היא, רפאל גת, 'מפעל עליית הנוער 1933-1939', קתדרה, כרך 37 (1985), עמ' 13-14.

משמעותית שמשמשת כמיקרוקוסמוס לתהליכים ארוכי טווח שהתרחשו במפעל עליית הנוער. העמקה בטקסטים שנכתבו שנה לאחר שעלתה הקבוצה הראשונה לעין חרוד, התכתבויות ומאמרים של חברי קבוצת בני הנוער, מאפשרת לראות כיצד נחוה הפער בין התוכנית הכללית לעליית הנוער וראשית ביצועה בגרמניה ובין יישומה בארץ ישראל. לצד המיקוד במיקרו נשמרת במאמר המודעות להקשרים הרחבים שבהם נוצר ופעל הפרויקט. עליית הנוער, כמוסד לארגון הגירה של בני נוער ללא הוריהם ליישוב ולישראל, שילבה היבטים של הגירה, קליטה וחינוך ומשמשת כמקרה מובהק של ריבוי מפגשים תרבותיים מגוונים ויחסי חליפין שונים בין השחקנים הרבים, שחלקם פעלו בכמה זירות גיאוגרפיות במקביל והיו בעלי רקעים מגוונים מבחינה תרבותית ומקצועית.

בבסיס המאמר מצויה הנחה שהשאלות העקרוניות שהתעוררו בשנים הראשונות של הפרויקט והפתרונות שנמצאו להן השפיעו באופן מכריע על אופיו לאורך עשורים. כלומר, הנסיבות ההיסטוריות הייחודיות של הגירת נוער יהודי מגרמניה תחת השלטון הנאציאליסטי אל היישוב שתחת השלטון הבריטי, יחד עם הרקע המקצועי של הצוות שהופקד על עליית הנוער, והמשימה של בניין האומה שקיבלו על עצמם חברי הקיבוצים עיצבו את הנחות היסוד של עליית הנוער. הנחות אלה המשיכו להתקיים גם כאשר הנסיבות השתנו כליל בסוגיות כמו: מהותה של ההגירה, הייחוד שבהגירת נוער ללא ליווי הוריהם ויתרונותיה, מקומם של ההורים בתהליך, מהי אינטגרציה טובה של בני נוער בחברה הקולטת, מהי משמעותה של השכלה והכשרה מקצועית בתהליך הקליטה של בני הנוער וכיצד יש להתייחס לתרבות המוצא של בני הנוער. כך, הכורח ההיסטורי שגזר את הצעדים שננקטו בשנות השלושים – כגון הפרדה בין בני הנוער למשפחותיהם, ההשפעה המועטה של ההורים, ההשתלבות בקיבוצים, ההכוונה לאורח חיים חקלאי והשאפה לשינוי אישיותי עמוק הכולל התנתקות מתרבות המוצא – קבע את המדיניות החינוכית והכתיב את האופי החינוכי של הפרויקט גם כאשר נקלטו בני נוער ניצולי שואה בסוף שנות הארבעים, או כאשר הובא נוער יהודי ממדינות האסלאם בראשית שנות החמישים למדינת ישראל, ואף בעשורים לאחר מכן. עם זאת במאמר אין דיון במשך הארוך של קיומה של עליית

149-176; יואב גלבר, 'עליית הנוער 1932-1939', *הציונות*, מאסף יב (1987), עמ' 261-291; דבורה הכהן, *ילדי הזמן: עליית הנוער, 1933-1948*, ירושלים 2011 (להלן: הכהן, *ילדי הזמן*); כרמית גיא (עורכת), *עליית הנוער: השנים המכוננות 1932-1949*, תל יצחק 2015; Norman Bentwich, *Jewish Youth Comes Home: The Story of Youth Aliyah, 1933-1943*, London 1944; Sara Kadosh, 'Youth Aliyah Policies and the Rescue of Jewish Children from Europe 1939-1942', *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies*, Vol. 5 (1997), pp. 95-103; Susanne Urban, 'Rettet die Kinder!': die Jugend-Aliyah 1933 bis 2003: Einwanderung und Jugendarbeit in Israel, Frankfurt a. M 2003; Brian Amkraut, *Between Home and Homeland: Youth Aliyah from Nazi Germany*, Tuscaloosa, AL 2006; Susanne Urban, 'Die Jugend-Alijah 1932 bis 1940. Exil in der Fremde oder Heimat in Erez Israel?', in: Claus-Dieter Krohn and Inge Hansen-Schaberg (eds.), *Kindheit und Jugend im Exil: Ein Generationenthema*, Munich 2006, pp. 34-61

הנוער, אלא הצעה להתבוננות קרובה בחומרים הארכיונים מן השנה הראשונה של הקבוצה הראשונה שבאה, החושפים טפח משמעותי משלב ההתגבשות של עליית הנוער ובמיוחד שופכים אור על נקודת המבט של בני הנוער עצמם על שהתרחש בחייהם.

השנה שלפני השנה הראשונה: רקע היסטורי

המחקר הקיים מסמן את ראשיתו של מפעל עליית הנוער ביוזמה של רחה פרייאר לארגן את הגירתה של קבוצת נערים יהודים, מהגרים ממזרח אירופה, שהתגוררו בקרבת ביתה באלכסנדרופלאץ, ברלין, בשנת 1932, עוד טרם עליית הנאצים לשלטון. במונוגרפיה המקיפה על עליית הנוער שפרסמה דבורה הכהן בעברית בשנת 2011, היא מגוללת את השתלשלות המעשה מאז שפנתה פרייאר לעין חרוד ולהנרייטה סאלד בשנת 1932 ועד שהיגרה קבוצה זו, שמנתה 12 בני נוער, והשתלבה בכפר הנוער בניהולו של זיגפריד להמן בבן שמן בסוף אותה שנה.² המיסוד של ארגון קבוצות בני נוער לקראת הגירה לארץ ישראל והראגה ליצירת תוכנית להכשרתם וחינוכם במשך שנתיים בקיבוצים או במוסדות פנימייתיים נוספים, התרחש רק לאחר עליית הנאצים לשלטון, בשנת 1933. הקבוצה הראשונה מנתה כשישים בני נוער יהודים מגרמניה, חלקם מהגרים ממזרח אירופה וחלקם מקהילות גרמניה. חברי הקבוצה עברו מחנה הכנה בחוות 'גוט וינקל' (Gut Winkel) ליד ברלין,³ ולאחר כמה עיכובים בירוקרטיים היגרו לפלשטינה והשתתפו, במימון הוריהם, בתוכנית בת שנתיים של הכשרה ולימודים בקיבוץ עין חרוד.⁴ בואה של קבוצה זו לארץ בפברואר 1934 היה הצעד הראשון בדרכו של מפעל ההגירה של בני נוער ללא הוריהם לקיבוצים ולמוסדות חינוך פנימייתיים בארץ ישראל.

עד פרוץ מלחמת העולם השנייה עלו כ-5,000 נערות ונערים בעליית הנוער. היה זה מספר קטן יחסית למספר בני הנוער שנזקקו להצלה באותה תקופה, וגם בהשוואה לממדי ההגירה שארגון עליית הנוער טיפל בה בשנים הבאות. בתקופת מלחמת העולם השנייה, 1939-1945, הגיעו לארץ כ-10,000 בני נוער; בתקופה שמסוף המלחמה ועד להקמתה של מדינת ישראל הובאו למעלה מ-15,000 בני נוער, ואילו בשנתיים הראשונות לקיומה של ישראל הובאו 18,000 בני נוער.⁵ אביבה חלמיש מסבירה כי דגם הפעולה שפיתחה עליית הנוער מוכר מתולדות הציונות: אנשים שהיו מסורים לרעיון מסוים, רחה פרייאר במקרה

2 ראו, הכהן, 'ילדי הזמן, עמ' 19-20. על קורותיה של רחה פרייאר ראו, Gudrun Maierhof, 'Recha Freier 1892-1984', *Jewish Women's Archive*, jwa.org/encyclopedia/article/freier-recha (נדלה ב־30.4.2021).

3 על מפעל ה'הכשרה' בכלל ועל גוט וינקל בפרט ראו, Ilana Michaeli et al. (eds.), *Gut Winkel die schützende Insel Hachschara 1933-1941*, Berlin 2007

4 למעשה רק 43 בני נוער הגיעו בחורף ועוד 18 הצטרפו בקיץ בשל בעיות בירוקרטיות הקשורות לתזמון קבלת הסרטיפיקטים. על הקשיים בקבלת הסרטיפיקטים והשלכותיהם ראו, הכהן, 'ילדי הזמן, עמ' 63-69.

5 שם, עמ' 373.

הזה, הניעו מהלכים ויזמו מעשים, ולאחר זמן מה הלאימה התנועה הציונית את המפעל שהוקם באופן כמעט פרטיזני, והפכה אותו לכלי שתפקידו חורגים ממטרותיו הראשוניות. אך מהסיפור של עליית הנוער אפשר להסיק, לדעת חלמיש, שלא די ברעיון מוצלח וב'משוגע לדבר', אלא נחוץ גם אירוע קטסטרופלי שייתן לו דחיפה של ממש וישמש קטליזטור.⁶

בתוך חודשים בודדים הפך הפרויקט למפעל נרחב, אשר מהר מאוד, עם ראשית הכיבושים הגרמניים ומלחמת העולם השנייה, פעל גם במדינות נוספות באירופה, ולאחר המלחמה ארגן את הגירתם של ילדים ובני נוער ניצולים ממחנות העקורים.⁷ גם לאחר הקמת המדינה המשיך מפעל עליית הנוער לפעול באינטנסיביות, לאחר שהועבר אל הסוכנות היהודית והופקד על קליטת נוער מקהילות שונות ברחבי העולם שעלו ללא הוריהם.

עליית הנוער הייתה רק פרויקט אחד של הגירה במסגרת גל ההגירה המשמעותי של יהודים לפלשתינה בשנות השלושים, המכונה 'העלייה החמישית'. במסגרת תנועה זו של מהגרים הגיעו לפלשתינה כ-250,000 מהגרים יהודים והנוכחות היהודית גדלה מכ-160,000 נפש שמנו 17 אחוז מהאוכלוסייה בפלשתינה לכ-445,000 שמנו 31 אחוז מהאוכלוסייה.⁸ שינוי דרמטי זה היה תולדה של ביקוש גדול להגירה מאירופה בשל הנסיבות הפוליטיות הקשות והאפשרויות הכלכליות שנוצרו בארץ ישראל בשנות השלושים. ההנהגה הציונית סברה שגל ההגירה המאסיבי הזה תרם למאמץ למנוע כינון מדינה ערבית ולחילוץ של יהודים רבים על רקע המלחמה המתקרבת. 'מירון כפול' זה, כפי שכינתה אותו ההיסטוריונית אביבה חלמיש, התנהל תוך כדי התמודדות מתמשכת עם ההתנגדות הערבית להגירה היהודית ועם השפעות המרד הערבי, עם המשבר הכלכלי שניצנו נראו בשלהי 1935 ועם המכשולים שהציבה מדיניות הממשלה הבריטית ששלטה ברישיונות ההגירה מתוקף המנדט שלה בפלשתינה.⁹

בשנת 1933, בעקבות השינויים הפוליטיים בגרמניה והפגיעה ביהודים, התגבשה בעירודם של יושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית לארץ ישראל, ארתור רופין, וראש המחלקה המדינית שלה, חיים ארלוזורוב, תוכנית להגירתם של מאות בני נוער שיבואו לפלשתינה לפני הוריהם, בהתבסס על רעיונה של רחה פראייר והניסיון הבודד להעברה של קבוצת הנערים לכפר הנוער בכנ שמן. לתוכנית זו היו שתי מטרות: לחלץ את הנערים מגרמניה וכך להקל גם על הוריהם, ולהמריץ את ההורים לעלות בעקבותיהם ולהתבסס כלכלית ביישוב היהודי. ב-27 בנובמבר 1933 הוקם בירושלים המשרד הייעודי לפרויקט:

6 אביבה חלמיש, "לא רק חשבון הילדים האלה, אלא חשבון היסטורי של עם ישראל": ביקורת על ילדי הזמן מאת דבורה הכהן, קתדרה, כרך 155 (2015), עמ' 210-213.

7 הכהן, ילדי הזמן, עמ' 327-363.

8 *A Survey of Palestine: Prepared in December 1945 and January 1946 for the information of the Anglo-American Committee of Inquiry* 1, Government printers, Jerusalem 1946, pp. 141, 185

9 אביבה חלמיש, במירון כפול נגד הזמן: מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים, ירושלים 2006, עמ' 23-26.

'הלשכה לעליית הנוער' של הסוכנות היהודית, והנרייטה סאלד נרתמה לעמוד בראשו. סאלד (1860-1945), אישיות ציבורית ידועה בתנועה הציונית בארצות הברית וביישוב היהודי בארץ ישראל, הייתה באותו הזמן ראש המחלקה הסוציאלית של הוועד הלאומי, ומשום כך כתובת טבעית לפרויקטים בעלי אופי של עזרה סוציאלית ביישוב העברי.¹⁰ סאלד הייתה אחראית לתיאום הגעתם של בני הנוער מגרמניה ליישובים ולמוסדות חינוך פנימייתיים שונים שעזרו נחתמו הסכמים מקדימים. היא גם פיקחה על מצבם של בני הנוער לאחר בואם לארץ ובמהלך השנתיים של השתתפותם בתוכנית.

בעקבות מגבלות שונות שהטילה הממשלה הבריטית על אופי רישיונות ההגירה, הוגדרה אוכלוסיית היעד של הפרויקט: בני נוער יהודים בני 15 עד 17 החיים בגרמניה, ועתידים להתגורר במוסדות חינוך פנימייתיים בפלשתינה. עוד הוחלט כי מימון השנה הראשונה יובטח טרם נסיעתם. מגבלות אלה תרמו להגדרת הפרויקט כחינוכי מצד אחד, וכעזרה סוציאלית מצד שני, שכן מדובר היה בקטינים שהוצאו מביתם.¹¹ השינוי שנגזר על בני הנוער עקב ההגירה היה עצום; שינוי של שפה, אקלים ואורח חיים: מחיים אורבניים – היה מעמדם הכלכלי והתעסוקתי בעיר אשר היה – לחיים כפריים שהבססו על עבודה חקלאית ועבודת משק; מעולם קפיטליסטי ליישוב תפיסת עולם סוציאליסטית רדיקלית; מעולם המשפחה לקהילה צעירה והיעדר פרטיות. לשינויים אלה נדרשו הכשרה מתאימה של בני הנוער ותמיכה בהם הן בהיבט החינוכי הן בהיבט של עזרה סוציאלית.

ההחלטה לקלוט רבים מבני הנוער בקיבוצים נבעה מכמה שיקולים. מבחינה פרקטית היו אלה קהילות מאורגנות שחיו יחד בסדר יום סוציאליסטי, חלקן את מרבית רכושם וביצעו את פעולות היום-יום במשותף. על כן אפשר היה בהשקעה לא גדולה מדי של בניית מבני מגורים לבני הנוער לארגן בקיבוצים מסגרת שכללה מגורים, לימודים עיוניים והכשרה בעבודות שונות בקיבוץ. הקיבוצים ניסו אז להשתקם מהמשבר הכלכלי של סוף שנות העשרים, ולהתאושש חברתית מגל העזיבות שנגרם עקב המשבר. המימון עבור בני הנוער, שסיפקו הוריהם וארגוני עליית הנוער, תוכנן לכסות את הוצאותיהם והם יועדו להשתלב בעבודה היומיומית בקיבוץ ולרכוש הכשרה מקצועית שתשמש אותם בהמשך דרכם לאחר סיום התוכנית. בסידור הזה היה פוטנציאל להצטרפות של בני הנוער לתנועה הקיבוצית ולהשתתפותם במפעל הקמת קיבוצים ובניין אומה. עם זאת, הבחירה בקיבוצים העמידה גם כמה אתגרים לעליית הנוער: המציאות הפיזית ברוב הקיבוצים הייתה קשה,

10 על תפקידה הרשמי של סאלד ראו, הכהן, ילדי הזמן, עמ' 41-57. על חייה ופועלה של הנרייטה סאלד ראו, דבורה הכהן, מנהיגה ללא גבולות: הנרייטה סאלד, ביוגרפיה, תל אביב 2019 (להלן: הכהן, מנהיגה ללא גבולות); Joan Dash, *Summoned to Jerusalem: The Life of Henrietta Szold*, New York 1979; Irving Fineman, *Woman of Valor: The Life of Henrietta Szold*, New York 1961; Hazel Krantz, *Daughter of My People: Henrietta Szold and Hadassah*, New York 1987

11 פרויקט עליית הנוער הביא ליצירת קטגוריה חדשה של מהגרים, שנקראה B.III. רישיון הגירה שניתן בקטגוריה זו היה אישי ולא ניתן להעברה למועמד אחר, מגבלה אשר הקשתה מאוד על ארגון הקבוצות. ראו, הכהן, ילדי הזמן, עמ' 61-69.

תנאי ההיגיינה לא היו טובים והחיים בהם תבעו השתלבות בחיי קומונה, אלמנט אידיאולוגי שלא הלם את השקפותיהם של כל ההורים.¹²

ההיסטוריות השזורות של עליית הנוער בראשיתה

סיפורה של הקבוצה הראשונה של עליית הנוער מתואר כאן מתוך מודעות להיסטוריות השזורות שלו.¹³ המבט והניתוח שמציעות ההיסטוריות השזורות נובעים מגישות הבוחנות היבטים טרנס-לאומיים, היסטוריה מקומית, מעברי ידע וסוכניו, רשתות מקצועיות ואחרות וקשרי השחקנים בהן – כולן מבקשות להתעלות מעל המסגרת הלאומית שהכתיבה את כתיבת ההיסטוריה במשך עשורים ארוכים. אין בכך התעלמות מההליכי בניית לאומים או מקשרים הנוצרים במסגרת מדינת הלאום, אלא בחינה של כל ההקשרים החורגים מהם ומלמדים על ההיברידיות של היווצרות המוסדות הלאומיים עצמם.

הקשר חשוב לבחינת עליית הנוער מנקודת המבט הזאת הוא התפתחותם של ארגונים יהודיים על-קהילתיים וטרנס-לאומיים החל באמצע העת החדשה, אשר הקדישו משאבים רבים לחינוך בני נוער.¹⁴ עקרונות הפעולה של ארגונים אלה הונחו על ידי תפיסות רפורמיסטיות ופרוגרסיביות אשר ביכרו קידום והכשרה של הנצרכים על פני מימנם, כפי שהיה נהוג עד אז בקרב קהילות יהודיות. תפיסות אלה לא היו ייחודיות לחברה היהודית, אלא נגזרו מהלכי רוח מודרניסטיים ואמונה בקדמה ששררה בעולם המערבי. אותם הלכי רוח הולידו את המקצוע המודרני של עבודה סוציאלית, אשר אחד ממוקדי פיתוחו היה בגרמניה.¹⁵ הקשר זה חשוב אף לבחינת עליית הנוער, שכן במהלך התקופה שביין המלחמות, וביתר שאת לאחר שנת 1933, הגיעו ליישוב העברי עובדות סוציאליות רבות מגרמניה וחלקן השתלבו במפעל החינוך הטרנס-לאומי של עליית הנוער והשפיעו על אופיו.¹⁶

12 שם, עמ' 71-81, 87-89.

13 באנגלית: Entangled Histories. בעברית אין עדיין מונח אחיד ואפשר לתרגמו להיסטוריות סבוכות, 'שזורות', 'שלוכות' או 'משתרגות'. גישה זו של בחינת דמויות היסטוריות ואירועים כהיסטוריות רבות, השזורות אחת בשנייה וחוצות גבולות לאומיים, נולדה במסגרת הדיסציפלינה של ההיסטוריה של הרעיונות ומשם התפתחה ללימודי תרגום ולמחקר היסטורי. השפעה מיוחדת למתודולוגיה זו ניכרת בתת הדיסציפלינה של ההיסטוריה של החינוך. ראו, Margit Pernau, 'Whither Conceptual History? From National to Entangled Histories', *Contribution to the History of Concepts*, Vol. 7, No. 1 (2012), pp. 1-11; Noah W. Sobe, 'Entanglement and Transnationalism in the History of American Education', in: Thomas Popkewitz (ed.), *Rethinking the History of Education: Transnational Perspectives on its Questions, Methods, and Knowledge*, New York 2013, pp. 93-107; Michael Werner and Bénédicte Zimmermann, 'Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity', *History and Theory*, Vol. 45, No. 1 (2006), pp. 30-50

14 ראו לדוגמה, אלי בר-חן, למען אחיי ורעיי? כל ישראל חברים, אגודת אחים וחברת העזרה ליהודי גרמניה: סולידריות יהודית בעידן המידע, התיעוש, הלאומיות והקולוניאליזם, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב 2002.

15 Young-Sun Hong, *Welfare, Modernity and the Weimer State, 1919-1933*, Princeton, 2014

16 ראו למשל, ג'וני גל וסטפן קונגטר, 'ברלין בירושלים: בית הספר הראשון לעבודה סוציאלית

גם הרעיון של פרויקט חינוכי פנימייתי של בני נוער ללא הוריהם, ולעיתים אף בשילוב הגירתם לארץ ישראל, היה רעיון שעסקו בו בחוגים של עסקני חינוך יהודיים מראשית המאה העשרים, כתוצאה מהקשיים הגדולים שחוו משפחות ויתומים במלחמת העולם הראשונה ואחריה. כך, למשל, אסף ישראל בלקינד בשנת 1904 כחמישים יתומים יהודים מקייסנברג והביאם לארץ ישראל; הם שוכנו בכפר הילדים מאיר שפיה ובגבעת המורה.¹⁷ בשנת 1927 הקים זיגפריד להמן בבן שמן כפר נוער לילדים עולים ללא הוריהם, לאחר שרכש ניסיון בהקמת שני בתי ספר פנימייתיים לילדים יהודים בברלין ובקובנה.¹⁸ מצבם הקשה של יהודי מזרח אירופה במפנה המאות ובעשורים הראשונים של המאה העשרים, ובמיוחד הפער בינם ובין יהודי מערב אירופה וארצות הברית מבחינת דת, תרבות והשכלה, אפשר ואף תבע מיהודי המערב ליזום פרויקטים של עזרה סוציאלית ליהודי מזרח אירופה, אם כפי שעשה להמן במקום מושבם בקובנה ואם במקום שאליו היגרו, כפי שעשה להמן בבן שמן ובברלין, וכפי שעשתה סאלד בכולטימור.¹⁹ השוני בין הקהילות, בין מזרח למערב במונחים אירופיים,

- כפלשתינה-א"י, בתוך: ג'וני גל ורוני הלר (עורכים), לא צדקה אלא צדק: פרקים בהתפתחות העבודה הסוציאלית בישראל, שדה בוקר 2019, עמ' 103-123; Ayana Halpern and Dayana Lau, 'Social Work Between Germany and Mandatory Palestine: Pre- and Post-Immigration Biographies of Female Jewish Practitioners as a Case Study of Professional Reconstruction', *Naharaim*, Vol. 13, No. 1-2 (2019), pp. 163-188; Frank M. Leowenberg, 'Preparing for the Welfare State? A Re-assessment of the Decision to Establish the Social Service Department of the Va'ad Le'ummi', *Journal of Social Work and Policy in Israel*, Vol. 7-8 (1993), pp. 21-30
- 17 ראו, צבי תרשיש, ישראל בלקינד ו'קרית-ספר': פרק בתולדות החינוך העברי בארץ-ישראל תרס"ג-תרפ"ט (1903-1928), עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר אילן 1984; מנחם שטרן, 'ישראל בלקינד (1861-1929), מחנך, חולם ולוחם להחייאת השפה העברית', עיונים בחינוך, כרך 7-8 (2013), עמ' 356-372; יפה וולפמן, "כפר הילדים" בגבעת המורה: תורת חינוך שיצאה מציון, דור לדור, כרך לט (2011), עמ' 203-214.
- 18 להמן הקים בברלין בשנת 1916 בית ספר לילדים יהודים, מהגרים ממזרח אירופה, שנקרא 'פולקסהיים' (בית העם) ובשנת 1920, לאחר מלחמת העולם הראשונה, הקים בקובנה בית ילדים נוסף לילדים יהודים יתומים שנקרא 'קינדערהויז' (בית הילדים). את המוסד הזה העביר להמן באמצע שנות העשרים לבן שמן בפלשתינה, ובו קלט מאוחר יותר בני נוער שהיגרו באמצעות פרויקט עליית הנוער. ראו גם, איה להמן-שלייר, חזון ומורשת: אבי – ד"ר זיגפריד להמן מייסד כפר הנוער בן-שמן, תל אביב 2010; חנה הורכבג ואברהם יקל (עורכים), רעיון והגשמה: ד"ר ז' להמן, מדבריו ושיחותיו, תל אביב 1969; רוני הירשד'צ'קובסקי, 'בין ברלין לבן שמן: הסופר לם והמחנך להמן', בתוך: בעז נוימן ואחרים (עורכים), היסטוריה בלא נחת: בין יהודים לגרמנים, תל אביב 2012, עמ' 102-127; Beate Lehmann, 'Siegfried Lehmann und das Jüdische Volksheim im Berliner Scheunenviertel', in: Sabine Hering et al. (eds.), *Jüdische Jugendbewegung und soziale Praxis*, Frankfurt a.M 2017, pp. 103-122; Idem, 'Die Jugend-Alija als Herausforderung für das Kinder- und Jugenddorf Ben Schemen', in: Ulrike Pilarczyk et. al. (eds.), *Hachschara und Jugend-Alija: Wege jüdischer Jugend nach Palästina 1918-1941*, 2020
- 19 ראו למשל, יפעת וייס, אתניות ואזרחות: יהודי גרמניה ויהודי פולין 1933-1940, ירושלים 2000; דורון נידרלנד, יהודי גרמניה, מהגרים או פליטים?: עיון ברפואי ההגירה בין שתי מלחמות העולם, ירושלים 1996; Steven E. Aschheim, *Brothers and Strangers: The East European Jews in*

בלט במיוחד בנקודות המפגש: בשכונות וקהילות של מהגרים יהודים ממזרח אירופה בקרב קהילות יהודי מערב אירופה ובקרב המהגרים הוותיקים בארצות הברית. לשוני זה נדרשה התערבות חינוכית-הכשרתית כדי לאפשר את שילובם של הראשונים בקרב האחרונים. ההקשר של קליטת יהודי מזרח אירופה במערב אירופה ובארצות הברית הוא בעל חשיבות רבה. כחלק מההגירה הגדולה ממזרח אירופה הגיעו יהודים מתחום המושב אל מדינות מערב אירופה ואל ארצות הברית. הנרייטה סאלד, הדמות המשמעותית ביותר בשנים המכוננות של עליית הנוער, החלה את עבודתה החינוכית בפרויקט של תמיכה ו'אקלום' של מהגרים ממזרח אירופה בקרב הקהילה היהודית-גרמנית הוותיקה בבולטימור, עיר מגוריה שבמרילנד, ארצות הברית, בסוף המאה התשע-עשרה. בשנת 1890 היא הקימה בית ספר ערב למהגרים יהודים, נוער ומבוגרים, שבו למדו בראש ובראשונה אנגלית, ועם התקדמות התלמידים גם היסטוריה אמריקנית, ספרות אנגלית וכן קורסי מתמטיקה והנהלת חשבונות (לגברים) ותפירה (לנשים).²⁰ בית הספר שימש כדוגמה לבתי ספר אחרים שהוקמו עבור מהגרים בתקופת ההגירה הגדולה לארצות הברית. סאלד הייתה גם דמות מרכזית ביישוב העברי בשל מעורבותה בהקמת ארגון 'הדסה', בביסוס הפרופסיה של עבודה סוציאלית ביישוב ובזכות פועלה בוועד הלאומי. היא הייתה כבת שבעים ובעלת ניסיון רב כאשר קיבלה על עצמה לנהל את עליית הנוער, אשר היה סוג של ארגון להשמה חוץ-ביתית (out of home care), בלשון העבודה הסוציאלית. סאלד, שנמצאה בדיאלוג מתמיד עם עובדות סוציאליות שהוכשרו בגרמניה ועבדו לצידה, העתיקה ומיזגה פרקטיקות של טיפול בנוער במצוקה וסוציאליזציה של מהגרים למפעל אחד, שהיה מורכב לביצוע גם משום האלמנט הנוסף של הצלה של בני הנוער מגרמניה. סאלד הבחינה בעצמה בחזרה של דפוסים בחייה ובנסיבות ההיסטוריות כאחד, והיטיבה לנסח את ההקבלות במפעלים השונים שיזמה, כפי שתיארה חברתה הטובה רבקה ריגריקפלן:

יום אחד היא הרחיבה את הדיבור על גורל העם היהודי ועל גורלה. כאשר היתה בנמל ניו יורק כדי לקבל את הפליטים מרוסיה אחרי פרעות קיישיב, התושבים הגרמנים [כלומר, הקהילה היהודית גרמנית בארצות הברית שהתבססה שם כבר] לא קיבלו אותם בסבר פנים יפות והביטו בהם מגבוה. כעת, גורלה הוא לקבל [בארץ ישראל] את היהודים הבורחים מגרמניה ואת ילדיהם, בשעה שהמקבלים אותם הם היהודים מרוסיה.²¹

כמו הקהילה היהודית בארצות הברית, גם היישוב בארץ נבנה מגלי הגירה, ותהליך הקליטה של מהגרים ביישוב זימן אינטראקציה בין גלי מהגרים שונים.²² כפי שציינה סאלד, קליטת

Germany and German Jewish Consciousness, 1880-1923, Wisconsin 1982

20 ראו, הכהן, מנהיגה ללא גבולות, עמ' 71-85.

21 רבקה ריגריקפלן, אליעזר ריגר: ממעצבי החינוך העברי בישראל, ירושלים 2018, עמ' 109.

22 Shmuel Noah Eisenstadt, *The Absorption of Immigrants*, London 1954, pp. 9-10

המהגרים הצעירים מגרמניה בקיבוץ שחבריו באו ממזרח אירופה הייתה מעין היפוך נסיבות לקליטת ההגירה ממזרח אירופה בארצות הברית רק מחצית מאה לפני כן. ליישוב היהודי לא היה ניסיון רב בקליטת בני נוער מהגרים ביישוב, ודאי לא ביישובים החקלאיים כמו הקיבוצים, הרי שלקיבוצים לא היה כלל ניסיון בחינוך בני נוער. רק בקיבוצים הוותיקים ביותר, כדוגמת עין חרוד, היו ילדים מעטים בגילאים אלה, ורוב הילדים היו צעירים יותר.²³ בקיבוץ, שהיה מבנה וולונטרי של חבריו, ביקשו מייסדיו ליצור אורח חיים ומחשבה חדשים. חניכי עליית הנוער השתלבו בפרויקט זה של יצירת חברה יהודית סוציאליסטית. האתגרים הכרוכים בשינוי דרמטי כזה של דרכי החיים היו רבים לבני הנוער: לימוד שפה חדשה, עברית, ותביעה של הסביבה להעלמת שפת האם; אימוץ זהות יהודית חדשה, ציונית סוציאליסטית מקומית, שאינה נובעת מאורח החיים בקהילות אחרות; ניתוק מההורים ומהמשפחות; חיי שיתוף מוחלט בקומונה הקיבוצית, תחת אידיאולוגיה קולקטיביסטית; חיי כפר והכשרה מקצועית בחקלאות ובמלאכה על פני חינוך תיכוני וגבוה.

המקרה של אילזה מיכלזון: בין הצלה וסיוע סוציאלי לחינוך רדיקלי

ב־19 בפברואר 1934 ירדה אילזה מיכלזון בת ה־17 מהאונייה 'מרתה וושינגטון' בנמל חיפה. למוחרת נסעה משם, יחד עם קבוצה של כארבעים בני נוער, חברה מההכשרה בגרמניה, שחלקם הכירו זה את זה עוד מתנועת נוער ציונית בברלין, אל ביתם החדש, קיבוץ עין חרוד, שאירח אותם לתקופה של שנתיים. אפשר להניח שמיכלזון לא שיערה באותו היום כי בתום שנתיים מתאריך בואה, במקום להצטרף אל חברה שסיימו הכשרה של שנתיים בקיבוץ והחלו בהקמת קיבוץ חדש באותו העמק, היא תפגוש בעבודתה כאחות כללית בכית החולים של ד"ר פליכס דנציגר ביפו את מי שישנה את מסלול חייה שוב: הפצינט קולונל ג'ון הנרי פטרסון, שהיה אז כבן 70. פטרסון העריך מאוד את טיפולה המסור של מיכלזון, ועם הזמן רחש לה חיבה אבהית ויעץ לה לעבור לאנגליה ולהשלים שם את הכשרתה הרשמית כאחות. משהביעה עניין בהצעתו, סידר פטרסון את הבירוקרטיה הדרושה, ומשום שטרם מלאו לה 21, הוא אף התנדב להיות האפוטרופוס שלה.²⁴ באביב 1938 עזבה אילזה את חופי ארץ ישראל אל ליבה של האימפריה, ובמקום הכשרה חקלאית

23 חנוך ריינהולד, נוער בונה ביתו: עליית הנוער כתנועה חינוכית, תל אביב 1953 (להלן: ריינהולד, נוער בונה ביתו), עמ' 15.

24 קולונל ג'ון הנרי פטרסון (1867-1947) היה חייל בריטי, צייד ונוצרי ציוני. במלחמת העולם הראשונה פיקד פטרסון על שני גדודי חיילים יהודיים בצבא הבריטי. הקשר הקרוב בין בני הזוג פטרסון לאילזה מיכלזון נשמר עד מותם של הראשונים. עוד על דמותו ראו, Denis Brian, *The Seven Lives of Colonel Patterson: How an Irish Lion Hunter Led the Jewish Legion to Victory*, New York 2008, pp. 179-180. פטרסון התפרסם בזכות ספריו, ששניים מהם עוסקים בתקופה פיקודו על הגדודים היהודיים: *With the Zionists at Gallipoli* (1916), *With the Judeans in the Palestine Campaign* (1922)

הקבוצה הראשונה של עליית הנוער על סיפון האונייה 'מרתה וושינגטון' לפני הפלגתה לחיפה, פברואר 1934, טריאסט. במרכז יושב קפטן האונייה ולצידו מימין חובק אותו המדריך של הקבוצה, חנוך ריינהולד. אילזה מיכלזון עומדת בשורה האחרית. היא הדמות השישית משמאל, מסובכת את ראשה ימינה ולובשת מעיל קל בהיר בעל צווארון כהה.

תנת מרים ברסון לארכיון המוזיאון היהודי בברלין,

Fotografische Sammlung, Inv.-Nr.: 2005/145/41, Jüdisches Museum Berlin

והיכרות עם עיקרי הסוציאליזם הרדיקלי הנהוג בקיבוץ הייתה לאחות מתלמדת בבית החולים סנט מארי בלונדון, שם חיה עד פטירתה בגיל 99.²⁵ מדוע עזבה אילזה מיכלזון את קבוצתה בעין חרוד? והאם סיפורה חשוב להיסטוריה של עליית הנוער? לכאורה מדובר בסיפור שבשוליו של פרויקט היסטורי גדול המשלב הגירה, חינוך ובניין אומה. אך כמקרה מבחן יכול סיפור זה ללמדנו על ראשיתה של עליית הנוער עם הקשיים, הבעיות והדילמות החינוכיות, שליוו את הפרויקט בתקופת התגבשותו והטריוו את חברי הקבוצה, מדריכה ומוריה, חברי הקיבוץ ואנשי עליית הנוער.

25 אירנה וייט (Irene White) (1917, דסאו-2016, לונדון) נולדה בשם אילזה אירנה פליסיטאס עדנה בלהה ב-8 ביוני 1917 למרגרטה ור"ר גיאורג מיכלזון. את סיפורה בשנות השלושים הצלחתה להרכיב ממסמכים מארכיון עין חרוד ומהארכיון הציוני המרכזי, ובזכות איתור בתה ג'ואן ארטון (Joan Arton). ראו הספרים עליה, 'Irene White: A Full Life (Obituary)', *Our Congregation: News and Views from Belsize Square Synagogue*, London December 2016/January 2017, pp. 6-7; Anthony Grenville, 'Members Past and Present', *AJR Journal*, Vol. 16, No. 11 (2016), pp. 1-2

כאשר עלתה אילזה מיכלזון לארץ ישראל, היא הייתה האחרונה מבני משפחתה הקרובים לעשות זאת. אביה חשש מהשפעות אי היציבות בגרמניה על היהודים ולכן כבר ב-1925 שלח את בנו הבכור, אריך גדעון מיכלזון, לפלשתינה, ובעצמו עזב את גרמניה באביב 1933 והצטרף אליו בחדרה.²⁶ אימה של אילזה, מרגרטה, ואחיה הצעיר פליכס עזבו במהלך 1933 את גרמניה לצרפת ולאחר מכן הגיעו גם לפלשתינה, ואילו אילזה המתינה בבית סבתה לעלייה המאורגנת עם הקבוצה של חברי תנועות הנוער הציוניות לקיבוץ עין חרוד ויצאה למסע בפברואר 1934.²⁷ במשך 11 חודשים התגוררה מיכלזון עם הקבוצה בעין חרוד, מנסה להשתלב בחיים החדשים שהיו שונים בתכלית מחייה הקודמים בגרמניה. כברלין היא גדלה במשפחה עירונית ממעמד בינוני ללא כל מעורבות פוליטית, ניגוד של ממש לסביבה החקלאית – או כפי שהיא כינתה אותה בדיעבד – הסביבה 'הפרימיטיבית' של הקיבוץ.²⁸ בילדותה חלתה אילזה בפוליו-מיאליטיס ולקתה בשיתוק קל; כתוצאה מכך לא הייתה מסוגלת לרוץ, לקפוץ או ללכת מרחקים ארוכים, והתקשתה להתמודד עם התנאים הפיזיים והדרישות הקפדניות של חיי הקבוצה והקיבוץ.²⁹ בינואר 1935, קרוב לשנה לאחר עלייתה לארץ, עזבה מיכלזון את הקבוצה שעיימה הגיעה לקיבוץ ואת חיי הקיבוץ. בקובץ סיפורים אוטוביוגרפיים שפרסמה שישה עשורים מאוחר יותר, מזכירים החיים בקיבוץ רק בסיפור קצרצר ומצחיק,³⁰ אך ההתכתבויות הרשמיות בנות הזמן שעסקו בעזיבתה, חושפות את הקשיים שזימן הפרויקט לבני הנוער בכלל ולה בפרט, ואת השאלות שעלו בעקבות עזיבתה ועזיבות אחרות על אופיו של המפעל.

ב-5 בינואר 1935 שלח אביה, גיאורג מיכלזון, מכתב מחוות מגד, שם התגורר עם בנו, אל אהרון ציולינג, ממארגני עליית הנוער לקיבוץ עין חרוד.³¹ במכתב ביקש לשחרר את בתו מקבוצת הנוער הגרמני בעין חרוד, שכן מצבה של המשפחה קשה וכל ילדיהם נדרשים להתגייס לעזרה. בתו הייתה דרושה לסייעוד אשתו שאך הגיעה מצרפת ואושפזה

26 גיאורג מיכלזון, אביה של אילזה, הוכשר כרופא שיניים אך עסק בעיקר בכתיבת שירה תחת הפסבדונים 'אלי אלקנה'. בשנת 2002 התפרסמו שיריו בתוספת ביוגרפיה קצרה שלו: Eli Elkana, *Der Traum von Wörlitz, Dessau 2002*. אחיה של אילזה, אריך גדעון מיכלזון, יליד 1907, היה חבר בתנועת בלאו וייס, ולאחר שסיים את הכשרתו בבית הספר היהודי לגננות באהלם עלה לארץ בשנת 1925 והתיישב בחדרה. על בית הספר באהלם ראו, Marlis Buchholz et al., *Ahlem: Die Geschichte einer jüdischen Gartenbauschule und ihres Einflusses auf Gartenbau und Landschaftsarchitektur in Deutschland und Israel*, Bremen 2017

27 ריאיון עם ג'ואן ארטון, בתה של אילזה מיכלזון, אפריל-מאי 2020.

28 שם.

29 שם.

30 Irene White, *I Came as a Stranger*, London 1990, pp. 11-13

31 אהרון ציולינג (1901-1964), יליד תחום המושב ברוסיה הצארית, עלה לארץ עם משפחתו בגל העלייה הגדולה שלפני מלחמת העולם הראשונה ולמד בבתי ספר בתל אביב. היה ממקימי עין חרוד וחבר הקיבוץ עד מותו. לאחר הקמת מדינת ישראל היה חבר כנסת ושר החקלאות מטעם מפלגת אחדות העבודה.

עקב דיזנטריה חמורה.³² משום שהמכתב הגיע ליעדו לאחר שיצאה כבר מיכלוזן את עין חרוד כדי לבקר את הוריה, שלח ציזלינג מייד מכתב לסאלד שהסביר את מצבה של מיכלוזן ופירט גם את מצבם של חניכים נוספים שמסיבות שונות שוקלים לעזוב את עין חרוד. ציזלינג צירף למכתב דו"ח שכתב אחד המדריכים על מיכלוזן, והוסיף שהיא תגיע בעצמה לירושלים על מנת לפגוש את סאלד באופן אישי.³³

הדו"ח נכתב בעברית, וסביר שמחברו היה חנוך ריינהולד, מדריך הקבוצה, אך אי אפשר לאמת זאת שכן אינו חתום.³⁴ הכותב מרווח שמצבה ומעמדה החברתי של מיכלוזן התדרדרו עם הזמן. בשבועות הראשונים לבואה היא הייתה פעילה בחברה וקיבלה על עצמה אחריות דוגמת השתתפות בוועדת הבריאות, אך עם הזמן היא התלוננה יותר ויותר. לטענת כותב הדו"ח היא התנהגה בצורה מתנשאת והטיפה מוסר לחבריה. אלה בתגובה דחו אותה והיא נותרה מבודדת יחסית. נוסף על כך, הסביר הכותב, היא לא למדה עברית היטב, דבר שתורם לעמדת הנחיתות והשוליות שלה בקבוצה. אחד המכשולים החמורים, מציין הכותב, היו ימי המחלה הרבים שנאלצה לקחת, שכן התקשה לעבוד 'בשל מבנה גופה וכן גם בגלל קשיי הווסת'. מן הכתוב נדמה כי מחבר הדו"ח לא היה מודע לפגיעתה של מיכלוזן ממחלת הפוליו בילדות; בכל אופן הוא לא ציין זאת.

בעניין העבודה פירט הכותב שמיכלוזן לא חיבכה את העבודה כלול התרנגולות, המקצוע שבחרה בראשית שהותה בקיבוץ, ולכן עם הזמן ניתן לה להשתלב בטיפול בחולים בקיבוץ. עבודה זו הייתה אהובה עליה בזכות הניסיון שהיה לה מעבודתה במרפאה של דודה בברלין, והוא ציין כי היא טיפלה בחולים הרבה מעבר למה שנדרש ו'יחסה לעבודה היה טוב'.³⁵ לאחרונה, הוסיף הכותב, שובצה מיכלוזן גם לעבודה בבית התינוקות ונהנתה לעבוד עם הקטנים. את הדו"ח סיכם הכותב בצינו כי לחברי הקיבוץ נדמה שמצבם של הוריה של מיכלוזן אינו אלא תירוץ המסתיר את רצונה האמיתי לעזוב את הקיבוץ בשל מצבה החברתי הקשה. עם זאת, טען מבלי להסביר, בצוות החינוכי לא חושבים שיש לאפשר זאת, ומקווים מאוד שהיא תוכל להשתלב בכל זאת בחברת הנוער בקיבוץ.

32 מכתב ד"ר גיאורג מיכלוזן, חוות מגד, חדרה, לאהרון ציזלינג, 6.1.1935 (גרמנית), ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד (להלן: אקע"ח), חטיבת קליטה ועליה 6.8.2. כל המקורות בשפות זרות תורגמו על ידי מ.ס.

33 סקירה של המחנכים בעין חרוד בלא תאריך, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), S75/43.

34 חנוך ריינהולד (1911-1995), נולד בפולין ועבר בילדותו לברלין, שם היה חבר ומדריך בתנועת הנוער קדימה. ביקר ביישוב היהודי בארץ ישראל בשנת 1932, בין השאר בקיבוץ עין חרוד, ואז עבר לוינה ללמוד חינוך וסוציולוגיה. בסוף 1933 הוזמן על ידי יוסף אהרנוביץ לעלות לארץ כמדריך של קבוצת עליית הנוער הראשונה. הוא בילה עם חניכיו כמה שבועות בהכשרה בגוט וינקל, עלה עימם והדריך אותם במשך כל תקופת שהותם בעין חרוד. לימים היה מנהל בכיר בעליית הנוער, מנכ"ל משרד החינוך הישראלי ומרצה בבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית בירושלים. ריינהולד עברת את שמו ל'רינות' רק במהלך שנות החמישים ולכן כאן מופיע בשמו הראשון.

35 דודה היה ד"ר קורט זיטנפלד (Kurt Sittenfeld), שהיה ככל הנראה אחי אימה. ריאיון עם ג'ואן ארטון, בתה של אילזה מיכלוזן, אפריל-מאי 2020.

בתשובתה לעין חרוד ציינה הנרייטה סאלד כי המקרה של מיכלוזון מעמיד לפניה 'שאלה חמורה ביותר': מה לעשות במקרה שהמשפחות זקוקות לפתע לעזרת ילדיהן, בני ובנות נוער, בפרנסה ובטיפול בבית, במיוחד כשהמשפחות עצמן באו גם הן לארץ ישראל. סאלד ציינה כי מיכלוזון אינה הראשונה עם בעיה כזאת ועל כן היא פנתה לחברי ה'יוגנד הילפה' (Jugend Hilfe) בכרלין, אשר ריכזו את ארגון הקבוצות בגרמניה, כדי לדון בשאלה במשותף ולקבוע את עמדת עליית הנוער. מצד אחד היא הדגישה כי לדעתה יש לאפשר לנערה או לנער שלא הסתגלו לחיים בקיבוץ, לעזוב. אולם מצד שני, היא לא הייתה רוצה לראות אותם עובדים בעבודה מיידית שאומנם תכניס להם כסף אך אינה מקצועית, כדוגמת עזרה במשק בית או זבנות בחנות. 'אין בכך תועלת וגם אין זה ברוח התוכנית של ה"יוגנד הילפה"', הסבירה סאלד. לדעתה, על עליית הנוער לדאוג שתהיה להם אפשרות ללמוד מקצוע שהם מחבבים, על מנת שתהיה להם את האפשרות להושיט עזרה ממשית למשפחותיהם.³⁶ גם מיכלוזון עצמה כתבה לציזלינג מכתב קצר בכתב יד מבית הוריה, שעליו חתמה בשמה העברי 'עדנה', ובו הסבירה כי לא יכולה הייתה לעזוב את אימה, שכן בעת ביקורה הייתה חולה בדיזנטריה. היא הסבירה כי כתבה גם לסאלד ותוכל להגיע לירושלים לפגוש אותה רק בעוד כמה ימים ולהתייעץ איתה על מוצא למצב.³⁷

סאלד קיבלה את מכתבו של גיאורג מיכלוזון באיחור של שלושה שבועות, ובינתיים הגיע אליה גם מכתב מאילזה מיכלוזון שביקשה לדחות את פגישתה עימה בירושלים. סאלד השיבה לאביה של מיכלוזון בגרמנית, והסבירה במכתבה כי היא יכולה בקלות להבין מדוע במצב העניינים הנוכחי אילזה לא צריכה, ובוודאי גם לא מעוניינת, לחזור לעין חרוד, אך ציינה כי קשה לה להשלים עם העובדה שמיכלוזון בעצם טרם קיבלה הכשרה למקצוע שמתאים לחיים ביישוב העברי. אילו הייתה מיכלוזון לומדת את השפה העברית במידה מספקת ורוכשת הכשרה מקצועית ראויה, טענה סאלד, היא הייתה יכולה לעזור למשפחתה יותר מאשר במצב שבו עליה להתפשר על עבודה ועל הכנסה. לסיום, כתבה סאלד, שהיא תשלח את ד"ר דורה ווייגרט-שטראוס, עובדת סוציאלית של עליית הנוער, לבקר את המשפחה כדי לאפשר להם להתייעץ עימה בנוגע לאפשרויות העומדות לפני בתם אילזה.³⁸ סאלד הציגה במכתבה זה את גישתה כעובדת סוציאלית, ובחנה את המצב מנקודת מבט זו. במצב של הגירה הדבר החשוב ביותר, להבנתה ומניסיונה, היה לרכוש את השפה

36 מכתב הנרייטה סאלד, המשרד המרכזי ליישוב יהודי גרמניה בארץ ישראל, למזכירות עין חרוד, 10.1.1935, אקע"ח, חטיבת קליטה ועליה 6.8.2.

37 מכתב עדנה מיכלוזון, מגד, לאהרון ציזלינג, עין חרוד, 16.1.1935, שם, חטיבת קליטה ועליה 6.8.2. בתקופתה בקיבוץ השתמשה אילזה באחד משמותיה בעברית 'עדנה'.

38 מכתב הנרייטה סאלד לגיאורג מיכלוזון, חדרה, 17.1.1935 (גרמנית במקור), שם, חטיבת קליטה ועליה 6.8.2. דורה שטראוס וייגרט (1890, המבורג-1954, ישראל) כתבה עבודת דוקטור על חיי היהודים בהמבורג לאחר מלחמת העולם הראשונה מנקודת מבט של עבודה סוציאלית. היא ניהלה את המשרד לרווחת פועלים יהודים בכרלין בשנות העשרים ועלתה לארץ בשנת 1934. עם בואה השתלבה שטראוס-וייגרט בעליית הנוער, שם עבדה עד 1948 בעזרה סוציאלית לבני הנוער.

המקומית והכשרה מקצועית אשר תאפשר לבני הנוער להתפרנס לאחר שיסיימו את המסגרת המוגנת של הקליטה. כלומר, במקרה הזה הבינה סאלד את עליית הנוער כמפעל קליטה והכשרה של בני נוער אשר אמור לאפשר להם להשתלב ביישוב היהודי, להתפרנס בכבוד ולתמוך במשפחותיהם במידת הצורך לאחר שיסיימו את התוכנית, שאורכה שנתיים, בקיבוץ או במוסד פנימייתי אחר. זוהי נקודת מבט שמביאה בחשבון את המשפחה כולה ולא רק את הנערה שמתתפת בפרויקט האינטגרציה. סאלד סברה שגם המשפחה תפיק תועלת רבה יותר מכך שהנערה תקבל הכשרה משמעותית. מדבריה עולה כי הקיבוץ שבו נערכה ההכשרה ותנועת ההתיישבות העובדת, והאינטרסים שלהם לחנך את בני הנוער לאור האידאולוגיה שלהם, אינם חלק מהשיקולים העומדים לנגד עיניה. בשנת 1935 עוד אי אפשר היה לדעת עד כמה המקרה של מיכלזון הוא טיפוסי, במובן של הימצאות המשפחה בארץ, ולכן העלה מקרה זה שאלות עקרוניות.³⁹

ברוחה לגיאורג יוספטל על האירועים, פירטה סאלד את דעתה על מורכבות המצב של מיכלזון. היא חשה ברצון של הצוות שתישאר בחברת הנוער, אך לא הסכימה לכך, וכך הסבירה:

אילו הייתה חזקה פיזית, או אילו היא היתה מסתגלת לחיים בעין חרוד, ואילו היא היתה רוכשת את השפה העברית, אולי היה ערך שאיפגש עם ההורים ואלחץ עליהם להרשות לנערה לקבל הכשרה מתאימה בעין חרוד. הקושי שלי הוא שאני כלל לא רואה דרך לעזור לה. הניסיון שלה בטיפול בחולים ובילדים היה יכול אולי לאפשר לה להתקדם על ידי הכשרה בקורס בתחום, אך אם היא לא רכשה מספיק עברית תוכנית זו אינה מציאותית.⁴⁰

השאלות שהנחו את סאלד בטיפול במקרה של מיכלזון היו: אילו כישורים יש לנערה? מהן האפשרויות הפתוחות לפנייה להכשרה קצרה, שגם תניב עבורה מפרנסת? מהי עמדת ההורים וכיצד אפשר לגייס אותם לתמיכה בהשקעה בהכשרה של הנערה? על השאלות האלה ביקשה סאלד לענות באמצעות מידע מהקיבוץ שבו שהתה מיכלזון בחודשים האחרונים ומפגש של עובדת סוציאלית עם משפחתה של הנערה.

הסיפור של מיכלזון, הבינה סאלד, היה מקרה מבחן שהעלה שאלות כלליות ועקרוניות לגבי הנחות היסוד של הפרויקט: מהי מטרתה של ההכשרה שעוברים בני הנוער בגרמניה ובקיבוץ להמשך חייהם ביישוב היהודי בפלשתינה? האם השהייה במוסדות החינוכיים בקיבוצים חשובה יותר משהות עם בני משפחה? כיצד להתייחס למחויבות של ההורים לפרויקט, מנקודת מבט כלכלית וחינוכית? סאלד התריעה לפני יוספטל שהתשובות לשאלות

39 למעשה לא קיימת סטטיסטיקה על חלקם של בני נוער שמשפחותיהם עלו בסופו של דבר לארץ בשנים שלפני קום המדינה, אך מהמקורות השונים עולה שזוה לא היה שכיח (והיה נפוץ הרבה יותר בשנים שלאחר קום המדינה).

40 מכתב הנרייטה סאלד לגיאורג יוספטל, 16.1.1935 (במקור באנגלית), אצ"מ, S75/43.

שיתנו ראשי עליית הנוער יכתיבו את אופיו של הפרויקט, את אופי ההכנות אליו ואת ההיבטים המשפטיים שלו. בסוף מכתבה הדגישה סאלד כי המקרה של מיכלוזן הוא דוגמה מצוינת להכרה של מוסד עליית הנוער לגבש גישה לאפשרויות של עזיבת נערות ונערים את קבוצתם ואת עליית הנוער בכלל. אין אנו יכולים להרשות להם לנשור מהפרויקט, טענה בחריפות, אפילו לא כדי לשוב אל חיק משפחתם, מבלי להעניק להם אפשרות לרכוש השכלה שתהפוך את הצטרפותם למשפחתם לבעלת ערך משמעותי וקבוע.

כעבור כמה ימים שלחה סאלד למשרד ה'יוגנד הילפה' בברלין מכתב נוסף, העוסק בנער אחר אשר נאלץ לעזוב את הקבוצה בעין חרוד. במכתב זה היא קובלת על ההכשרה הלא-מספקת שניתנה לבני ובנות הנוער בגרמניה, ובסופו היא מדגישה שוב עד כמה שאלות אלה, שצצות ועולות כבר בתום השנה הראשונה, חשובות, ועד כמה האופן שבו צוות עליית הנוער ישיבו עליהן יהיה מכריע. במכתביה שוטחת סאלד את עמדתה תוך ציון אחריותו של מפעל עליית הנוער לנערות ולנערים המעטים שעוזבים את הקבוצה, ובמיוחד את העובדה שחזקה על המפעל להתאים את הנערות והנערות הללו לחיים יצרניים בארץ ישראל. סאלד מציינת את המקרה המיוחד של מיכלוזן, תוך אזכור גריעתה הצפויה מהקבוצה בשל מצבם של הוריה, ומבקשת להדריך את המעורבים בהתמודדות עם המקרה המיוחד הזה.⁴¹ לא הצלחתי לאתר את תשובתו של יוספטל, אך לאור השתלשלות העניינים במקרה של מיכלוזן ובמקרים אחרים, נראה שלפחות בשנים הראשונות הכריעה גישתה של סאלד בדבר המחויבות של פרויקט עליית הנוער לאינטגרציה של בני הנוער בחברה המקומית ביישוב העברי על פני הישארות ככל מחיר במסגרת התוכנית בת השנתיים בקיבוץ או במוסד אחר. מיכלוזן עצמה נפגשה עם סאלד ככל הנראה במהלך ינואר 1935, והוכיחה לה שמידת השליטה שלה בשפה העברית מספיקה להשתתפות בקורס אחיות. ככל הנראה הייתה זו סאלד שדאגה לכך שמיכלוזן תצטרף לקורס הכשרה כאחות לטיפול באם ובילד במרכז ההכשרה של ויצ"ו בתל אביב.⁴² הקורס החל בפברואר 1935 וארך שישה חודשים. עוד לפני שהסתיים כבר מצאה מיכלוזן עבודה בקליניקה של הגניקולוג ד"ר רייס בתל אביב.⁴³ בדצמבר 1936 נסגרה הקליניקה ובסוף ינואר 1937 החלה מיכלוזן לעבוד בבית החולים של ד"ר דנציגר בתל אביב.⁴⁴ שני הרופאים היו מרוצים מעבודתה וחשבו שסיעוד הוא מקצוע מתאים לה. מיכלוזן עזבה את מרפאתו של ד"ר דנציגר כאשר נסעה ללמוד בשנת 1938 בבית החולים סנט מארי בלונדון, לקראת דיפלומה מקצועית. כך, בסופו של דבר, ולמרות המסלול יוצא הדופן של מיכלוזן מאז עלייתה לארץ, תרמה עליית הנוער להצלחתה מגורלה

41 מכתב הנרייטה סאלד לגיאורג יוספטל, 20.1.1935 (במקור באנגלית), שם, 75/43S.

42 מיכלוזן העריצה את הנרייטה סאלד, ואפשר להעריך שהעריצה זו נובעת מן העובדה שסאלד עזרה לה להיחלץ מהמצב המסוכן שהייתה בו ורשמה אותה לקורס של ויצ"ו. ריאיון עם ג'ואן ארטון, בתה של אילזה מיכלוזן, אפריל-מאי 2020.

43 מכתב המלצה על מיכלוזן מאת ד"ר רייס, ארכיון פרטי, ג'ואן ארטון.

44 מכתב המלצה על מיכלוזן מאת ד"ר דנציגר, שם.

הצפוי אילו נשארה בגרמניה בזמן השואה. מיכלוזן נחלצה מגרמניה, רכשה מקצוע והייתה מסוגלת לפרנס את עצמה ואת משפחתה בלונדון בהמשך חייה.

קולותיהם של חברי הקבוצה ומדריכיה: קידומה של 'המהפכה הפנימית'

בה בעת שפילסה מיכלוזן את דרכה לעבר מקצוע הסייעוד בתל אביב, ציינו חבריה לקבוצת הנוער את יום השנה לעלייתם לארץ. עין חרוד עוד טרם היה להם בית, אך חברי עין חרוד התייחסו אליהם לא כאורחים לשנתיים אלא כילדים שהתנועה הקיבוצית מאמצת אליה כדי לחנכם לדרך של יישוב ארץ ישראל. גישתם של חברי הקיבוץ התבססה על ההנחה שרובם המוחלט של בני הנוער היו בעלי רקע של חברות בתנועות נוער ציוניות בגרמניה ומן הסתם, אחים לרעיון.⁴⁵ המקרה של אילזה מיכלוזן היה יוצא דופן, גם אם לא היחיד, בקבוצה הראשונה שהגיעה עם ארגון עליית הנוער. רובם של חברי הקבוצה, כארבעים צעירים, הצטרפו בסיום השנתיים בעין חרוד לקבוצת צעירים נוספת מהנוער העובד ויחד הם הקימו בינואר 1936 את קיבוץ אלונים, בקצה הצפוני של עמק יזרעאל. המקרה של מיכלוזן ייצר התכתבות אינטנסיבית במטרה לטפל בו, להגיב ולפתור. אך למעשה התמודדו שאר חברי הקבוצה גם הם עם האתגרים שעמדו לפני מיכלוזן, גם אם באופן שונה ממנה. אתגרים אלה היו אינהרנטיים לאופיו של פרויקט קליטת בני נוער שהיגרו ללא משפחותיהם, בשל הסכנה במולדתם גרמניה, אל התיישבות במזרח התיכון תחת שלטון בריטי, שהייתה בה בעת בתהליך מואץ של בניין לאום. אל מול השינוי העצום בנסיבות החיים התגבשה בקרב הצוות החינוכי של הקבוצה גישה שקראה לרה-סוציאליזציה זריזה ואינטנסיבית של בני הנוער אל קהילת הקיבוץ.

חנוך ריינהולד, המדריך שליווה את הקבוצה הראשונה, הסביר בדיעבד כי כולם הבינו שאין טעם לקבוע מראש תוכנית חינוכית לקבוצות של עליית הנוער, משום שהיה מדובר בפרויקט יוצא דופן. התוכנית החינוכית התגבשה צעד אחר צעד לאחר שהגיעו הקבוצות, ומתוך ניסיון העבודה איתן.⁴⁶ כך גם בנוגע לליווי של המדריך עצמו. ריינהולד סיפר שהוא לא תכנן להישאר עם הקבוצה יותר משלושה חודשים, אך בסופו של דבר הבין, יחד עם

45 עוד על תנועות הנוער היהודיות בגרמניה, ראו, חיים שצקר, נוער יהודי בגרמניה בין יהדות לגרמניות, 1870–1945, ירושלים, 1998; חנה ויינר, נוער תוסס בעדה שאננה: תנועת הנוער הציונית ו'החלוץ' בגרמניה, רמת אפעל 1996; Walter Laqueur, *Generation Exodus: The Fate of Young Jewish*; 1996. מבחינה היסטוריוגרפית, מחקר רב על תנועות הנוער היהודיות בגרמניה נערך בגרמנית. עוד על תנועות הנוער היהודיות שפעלו בסיומן התיישבות בארץ ישראל, ראו בספר שהוציאה קבוצת המחקר שמאמר זה נכתב במסגרת עבודתה: Ulrike Pilarczyk, Ofer Ashkenazi and Arne Homann (eds.), *Hachschara und Jugend-Alija: Wege jüdischer Jugend nach Palästina 1918–1941*, (Steinhorster Beiträge zur Geschichte von Schule, Kindheit und Jugend, Vol. 1), Gifhorn 2020

46 חנוך ריינהולד, 'צמיחת התוכנית והפעולה החינוכית', בתוך: ברכה חבס (עורכת), ספר עליית הנוער, ירושלים 1941 (להלן: ריינהולד, צמיחת התוכנית), עמ' 240.

המדריכים המקומיים בקיבוץ, כי נוכחותו חשובה ביותר להצלחת הפרויקט, משום ששימש דמות משמעותית שליוותה את בני הנוער לאורך זמן, וגם משום ששלט היטב בעברית ובגרמנית.⁴⁷

הקבוצה הגיעה לעין חרוד שבוע לפני 'שבוע ההסתדרות', חגיגה לכבוד ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל, שקיבוץ עין חרוד היה חבר בה. ברוך אייזנשטדט,⁴⁸ המדריך המיועד של הקבוצה מטעם הקיבוץ, התכונן לכך מראש, ובראשית פברואר ביקש מההסתדרות לשלוח לעין חרוד בדחיפות חוברות לבני הנוער העתידים להגיע תוך כמה ימים מגרמניה: 65 עותקים של ההסתדרות מהי?, 25 עותקים של חג ההסתדרות וחומרים נוספים.⁴⁹ העולים הצעירים, כך אפשר ללמוד מבקשתו של אייזנשטדט, יועדו להשתלב באווירה הקיבוצית ולהירתם לחשיבות שהעניקו בקיבוץ להתאגדות מקצועית של הפרולטריון. אך מעבר לכך, השאלות על אופייה של תוכנית הלימודים ולאור אילו ערכים יש לחנך את בני הנוער שמגיעים לקיבוץ, לא התבררו במלואן לפני בואם, לא במחלקה לעליית הנוער או בארגונים השונים שלקחו חלק בפרויקט הזה, ולא בהסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, אשר מחלקת התרבות שלה הייתה אחראית לחינוך בקיבוצים. למעשה, נראה היה שהארגונים השונים שהיו שותפים בעליית הנוער הניחו את השאלה החינוכית לפתחו של הקיבוץ. כך, למשל, בינואר 1934 נשלחה ממחלקת התרבות של הסתדרות העובדים רשימת שאלות לאהרון ינאי, באותה עת מזכיר הקיבוץ, לקראת בואם של בני הנוער מגרמניה בקבוצה הראשונה של עליית הנוער. בין השאלות הטכניות שנגעו למגורים ולתשלומים היו גם שאלות בנוגע לחינוך: כמה שעות שבועיות ילמדו בני הנוער, מהי תוכנית הלימודים בבית הספר ובענפי המשק.⁵⁰ כלומר, ההסתדרות ציפתה שהתשובות לשאלות הללו יגיעו מהקיבוץ עצמו. אך לינאי לא היו בהכרח תשובות, והוא השיב לברכה חבס בבקשה משלו: שתמליץ עבורו, מתוקף ביקוריה הרבים באירופה ובמיוחד בווינה, על כתב עת טוב העוסק בחינוך ובטיפול בילדים. 'אצלנו מתלכטים בנושא', כתב ינאי.⁵¹

- 47 חנה לוי, 'זה התחיל בעין חרוד', דבר, 2.1.1984.
- 48 ברוך אזניה (במקור: אייזנשטדט) נולד בפנסק ב-1905 ולמד משפטים באוניברסיטת קניסברג, היה ממייסדי תנועת הבונים ומרכז החלוץ בגרמניה ומזכיר הוועד המרכזי של פועלי ציון בגרמניה. עלה לארץ ב-1933 והדריך נוער בעין חרוד ובתל יוסף. היה חבר כנסת מהכנסת הראשונה ועד השישית (עד שלהי 1969).
- 49 מכתב ברוך אייזנשטדט, עין חרוד למרכז לנוער, הסתדרות העובדים העבריים, ארכיון תנועת העבודה (להלן: אה"ע), IV-208-423. ככל הנראה המכתב נשלח ב-13 בפברואר. החוברות ששלחה ברכה חבס מהמרכז לנוער של ההסתדרות הגיעו בדיוק ביום בואה של הקבוצה לחופי חיפה. מכתב ברכה חבס, מחלקת התרבות של הסתדרות העובדים לברוך אייזנשטדט, עין חרוד, 19.2.1934, שם, IV-208-423.
- 50 מכתב מחלקת התרבות של ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל למזכירות עין חרוד, 4.1.1933, שם, IV-208-423.
- 51 מכתב אהרון ינאי, עין חרוד, לברכה חבס, מחלקת התרבות של הסתדרות העובדים, 2.1.1934, שם, IV-208-423. ברכה חבס הכהן (1900-1968) הייתה עורכת, סופרת ומהעיתונאיות הראשונות בארץ ישראל. היא נולדה בליטא בשנת 1900, למדה פסיכולוגיה ופדגוגיה בווינה ב-1922 ובלייפציג בשנים

כלומר, למרות ההתרגשות הרבה לקראת יישום רעיון שהתגלגל כבר חודשים ארוכים מאז פנתה רחה פראיר לראשונה לאהרון ציזלינג, לא הייתה לאנשי הקיבוץ, ההסתדרות או לצוות עליית הנוער, תוכנית חינוכית ברורה של הפרויקט. אומנם מאמצע שנות העשרים, וביתר שאת בראשית שנות השלושים, בד בבד עם הקמת הקיבוצים הראשונים החל החינוך הקיבוצי להתגבש על פי עקרונות סוציאליסטיים, פסיכואנליטיים ופסיכולוגיים-רפואיים בני הזמן, אך רוב הילדים היו בגיל הרך או בגילאי חינוך יסודי.⁵² רק בקיבוצים הוותיקים ביותר, כדוגמת עין חרוד, היו בני נוער מעטים; רוב הילדים היו צעירים יותר.⁵³ באופן כללי לא היה ליישוב היהודי ניסיון משמעותי בקליטת בני נוער מהגרים. עם זאת מעניין לציין כי הניסיון הראשון להקמת בית ספר קיבוצי לגילאי תיכון היה 'חברת הילדים לרגלי הגלבוץ' בבית אלפא בשנת 1925, אשר שילב תלמידים מקומיים מכמה קיבוצים סמוכים ותלמידים עולים שהגיעו ליישוב ללא הוריהם.⁵⁴ אך בית ספר ניסיוני זה התפרק כעבור ארבע שנים ועברו עוד שנים מספר עד שהתבסס חינוך תיכוני בקיבוצים והניסיון בחינוך בני נוער החל להצטבר.⁵⁵

'הנתנה לכם שנה זאת מולדת במקום המולדת ההיא?': סיכומי השנה הראשונה
במהלך השנה הראשונה התגבשה שגרת עבודה, לימודים וחיי חברה בקרב הקבוצה של עליית הנוער בעין חרוד, וחבריה חילקו את זמנם בלימוד עברית, בלימודים בעלי אופי הכשרתי הקשורים לתחומי העבודה השונים בקיבוץ ובניסיונות ראשונים להיכרות והשתלבות חברתית בקהילת הקיבוץ. בתום השנה הראשונה, בחורף 1935, החלו מסכמים בקיבוץ את קורות הקבוצה הראשונה. שני מסכמים ארוכים ומפורטים מעניקים מידע רב על האתגרים במהלך אותה שנה: הראשון הוא דו"ח פנימי מפורט באורך 11 עמודים מוקלדים שכתב המדריך חנוך ריינהולד בראשית דצמבר 1934 בעברית ובגרמנית,⁵⁶ והשני הוא הגיליון השלישי

1926-1927, לימדה ביישוב העברי ופרסמה סיפורים וכתבות לילדים. בשנת 1934 הקימה בתמיכתו של ברל כצנלסון את המרכז לנוער של הסתדרות העובדים ועמדה בראש ההוצאה לאור שלו עד סגירתו לאחר שנה. ראו, יעל דר-קליין, **אגדת הלאום המתהווה: הסיפורים לילדים ולנוער שכתבה וערכה ברכה חבס בשנים 1933-1940**, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב 1997, עמ' 13-25; Yaffah Berlovitz, 'Bracha Habas 1900-1968', *Jewish Women's Archive*, jwa.org/encyclopedia/article/habas-bracha (נדלה ב־31.7.2020).

52 יובל דרור, **תולדות החינוך הקיבוצי: ממעשה להלכה**, תל אביב, 2002, עמ' 56-62.
53 ריינהולד, **נוער בונה ביתו**, עמ' 15; עוד על ההיסטוריה של עין חרוד ראו, אהרן ינאי, **תולדות עין חרוד א'-ב'**, עין חרוד 1971-1983.
54 שמעון רשף, **חינוך חדש בארץ ישראל: תרע"ה-תרפ"ט**, תל אביב 1985, עמ' 128-139.
55 את חברת הילדים לרגלי הגלבוץ ניהל דוד אידלסון, שהושפע מפרדגוגיה גרמנית ועזב את ההוראה לאחר התפרקות בית ספר ניסיוני זה. עוד על מקורות ההשפעה של חברת הילדים לרגלי הגלבוץ וכן של שומריה, המוסד החינוכי הראשון של שומר הצעיר ראו, מרים סמט, **'החדש היה אצלנו': חינוכאים ושיח החינוך ביישוב העברי**, ירושלים, ברפוס.
56 חנוך ריינהולד, סקירה ב', קיבוץ עין חרוד, 1.12.1934, **אקע"ח**, חטיבת קליטה ועליה 6.8.1 (להלן):

של כתב העת עליית הנוער, כתב עת פנימי של חברות הנוער מגרמניה, שפורסם בפברואר 1935,⁵⁷ הוקדש ליום השנה לכואה של חברת הנוער הראשונה מגרמניה לעין חרוד, והכיל בעיקר מאמרים קצרים מאת חברי הקבוצה.⁵⁸ בגיליון מיוחד זה ביקשו העורכים להביא את קולות המדריכים והקיבוץ הפונים אל חברת הנוער הגרמנית ולתת במה לקולותיהם של בני הנוער עצמם. לרוב נכתבו מאמריהם של חברי הקבוצה בגרמנית, אך בהחלטת חברי המערכת הם תורגמו, כדי להנגיש את דבריהם לסביבה דוברת העברית.⁵⁹

ברו"ח גולל ריינהולד את הבעיות והקשיים שבתהליך קליטת הקבוצה וחינוכה בפירוט רב. הרו"ח יועד בראש ובראשונה להנרייטה סאלד, מנהלת הפרויקט בארץ ישראל, אך עותקים נשלחו גם ל'יוגנד הילפה' בברלין, למרכז לחינוך של ההסתדרות ולמזכירות עין חרוד. הנושאים שעלו ברו"ח שכתב ריינהולד עלו גם בגיליון המיוחד של עליית הנוער, אך באופן טבעי נקודות המבט של כל אחד מהמסמכים שונות, ומתגלים בהם פערים בין הציפיות של הקיבוץ ושל המחנכים שהדריכו את הקבוצה ובין הציפיות והצרכים של הקבוצה. סאלד סברה שהרו"ח של ריינהולד מצוין ומועיל למטרות נוספות מלבד סקירה וסיכום של מצב הקבוצה בעין חרוד. היא ראתה בו מסמך אשר יכול להדריך את המדריכים והצוותים השונים שמארגנים את הקבוצות הבאות, ושיכול לתרום לגיוס תמיכה נוספת בקרב הציבור היהודי לפרויקט, אם יפורסם. 'זמן ממושך חיכיתי לרו"ח זה', כתבה סאלד לציזלינג בעין חרוד:

אולם עלי להודות כי היה כדאי לחכות. הנני חושבת את הדוקומנט הזה לתעודה יוצאת מן הכלל [...] ויש לו ערך לא רק בתיאור הדברים בעבר אלא שיוכל לשמש מורה דרך לטפול בנוער מגרמניה בעתיד. יש בדעתי לשלוח את הרו"ח: לד"ר וייצמן, ראש המשרד לישוב יהודי גרמני בארץ ישראל, לד"ר רופין מנהל משרדנו בירושלים, לד"ר לוריא, ד"ר וולפסון וה' זנדבק חברי המועצה לענייני החינוך העוזרת על ידי. ולכל הקבוצות והקיבוצים והמוסדות אשר קיבלו נוער מגרמניה ואלה העומדים לקבל אותו.⁶⁰

הנושא הפותח את הרו"ח הוא אי ההתאמה העמוקה של חברי הקבוצה לחיים בקיבוץ וההכנה הלקויה שקיבלו 'בגולה' כחלק מארגון עלייתם והכשרתם לחיים אלה. כזכור, סאלד קבלה

71 ריינהולד, סקירה ב'). הדגשות במקור (נוסחו הגרמני של הרו"ח נמצא באצ"מ, A474/14).

57 במהלך השנה עלו עוד קבוצות נוספות לקיבוצים אחרים וכתב העת הופץ בקרב כל הקבוצות של עליית הנוער.

58 עליית הנוער, גליון 3 לציון שנה בעין חרוד, תרצ"ד-תרצ"ה, פברואר 1935, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד, חטיבת קליטה ועליה 6.8.2 (להלן: עליית הנוער, גליון 3). בגיליון לא הופיעו מספרי עמודים ולכן הם אינם מופיעים גם בהפניות שבציטוטים ממנו להלן.

59 לא מצוין אילו מאמרים תורגמו מגרמנית ולכן אין זה מצוין גם בהפניות אליהם כאן.

60 מכתב הנרייטה סאלד, Central Bureau for the Settlement of German Jews, לאהרון ציזלינג, עין חרוד, 17.12.1934, אקע"ח, חטיבת קליטה ועליה 6.8.1.

גם היא על כך באותו זמן, במהלך דיון על חברי הקבוצה השוקלים לעזוב את עין חרוד. לדברי ריינהולד, ההכשרה שניתנה הייתה דלה: 'קודם כל, בורות מוחלטת ביחס לידיעת השפה, לא בכתב ולא בדבור; וכמובן זרות לשאלות הארץ בכלל ובעין חרוד הקיבוצית בפרט; מושגים מסולפים על מהות ומגמות הפרודוקטיביזציה, וחוסר עצמאות ממשית בחיי יום יום. [...] וכל זה בלי חסון לקראת אקלים הארץ ומחלותיה'.⁶¹ יש בכך תלונה על המצב וקריאה לשינוי בארגון עליית הנוער.⁶² ריינהולד מסביר כי בשל מצב זה היו חבלי ההסתגלות של חברי הקבוצה קשים ביותר, ולהתמודדות עימם הוקדשה השנה שחלפה.

ברוך דובר בקבוצה של בני נוער שהיגרו מגרמניה לארץ ישראל, כלומר אלה שבחרו להגשים את המעשה הציוני. בכל זאת בוחר ריינהולד לומר 'גולה' ולא גרמניה, כדי להדגיש את נקודות המבט השונות של מי שהגיעו אל מול מי שנמצאים כבר בארץ ישראל. נראה שלדעתו הפעילות של תנועות הנוער הציוניות בגרמניה לא הצליחה ליצור מכנה משותף פוליטי ותודעתי עם תנועת העבודה שביישוב העברי. מכנה משותף זה היה אמור לכלול לטעמו: תודעה לאומית המבוססת על היכרות עם עיקרי הציונות, נקודת מבט ציונית על ההיסטוריה של היהודים, ידיעת עברית והיכרות עם סדר היום ביישוב העברי בכלל ובקיבוצים בפרט. מנקודת מוצא של מדריך הקבוצה ולאחר שנה בקיבוץ עין חרוד חשב ריינהולד, כי ההכנה שמעניקות עליית הנוער ותנועות הנוער לקראת העלייה לארץ אינה מספיקה ואינה מתאימה להשתלבות מהירה של הקבוצה בחברה הקיבוצית. אפשר לומר שריינהולד הזדהה לחלוטין עם תפקידו, ואף שהוא עצמו עלה לארץ יחד עם הקבוצה, לא ניכר בדבריו שהוא נאלץ לערוך שינוי בעמדותיו או בתודעתו, והתפיסה הציונית הייתה עבורו טבעית ונהירה. ייתכן שהדבר קשור בהשכלתו הקודמת, בידע שרכש בעברית שאפשר תקשורת קלה יותר בקיבוץ, בביקורו הקודם בארץ שנתיים קודם לכן או בגילו המבוגר יותר ביחס לחברי הקבוצה, ואולי אף נגזר מעמדת הסמכות שלו.

ככל אופן, מה שריינהולד מצביע עליו כהכנה הכרחית היה בעצם עבור חברי הקבוצה שינוי עמוק באורח החיים. בגיליון המיוחד של 'עליית הנוער' מוצגות נקודות מבט רבות של החניכים עצמם על תהליך זה. אריה אפל, חבר הקבוצה, תיאר את השנה הראשונה במאמר קצר תחת הכותרת 'שנה בעין חרוד':

שנת חיים בעין-חרוד עברה עלינו, שנה משנתיים אשר עלינו להימצא כאן. רצוני לתת לעצמי חשבון על פרק חיי זה – מה נתן הוא לי, לאיזו

61 ריינהולד, סקירה ב'.

62 מפעל ההכשרה לקראת עלייה לארץ החל כבר בשנות העשרים והכשיר את בני תנועות הנוער הציוניות בגרמניה ורק לאחר 1933 וייסוד עליית הנוער גויס לתמיכה במוסד עליית הנוער. ראו עוד על כך במחקרים העוסקים בשני מקרי מבחן, Knut Bergbauer, "Auf eigener Scholle", Frühe Hachschara, und jüdische Jugendbewegung in Deutschland', in: Ulrike Pilarczyk et al. (eds.), *Hachschara und Jugend-Alija: Wege jüdischer Jugend nach Palästina 1918-1941*, forthcoming; Idem, 'Pioniere in der Provinz: Hachschara, Alija und jüdische Jugendbewegung in Schlesien', ibid

דרך הובילני ולאן מגמתה [...] האיץ זה מופלא שדור שלם מנתק עצמו בכל דרך ואפשרות מן העבר ובונה לעצמו ולבאים אחריו מסכת חיים חדשה, על בסיס חמרי ורוחני חדש ביסודו? אין אני אומר בזה שעצם העליה, עצם המעבר מארץ לארץ הוא היוצר את השינוי האמור. ישנה תל-אביב שהנה בכל המובנים כאילו ממשיכה את העבר אשר בגולה. אלא שמאמין אנוכי כי שנתיים חיים באוירת הקיבוץ אשר אליה אנו נכנסים פתוחים וגלויים – חיים באוירה זו הנם הצעד הראשון בדרך מהפכה פנימית זו. אך אם נוכל לסיים את הדרך, אנו שהננו ביסוד רק דור מעבר – זוהי שאלה אחרת.⁶³

השינוי הלאומי, כפי שמבין אותו אפל, אינו רק שינוי גיאוגרפי מגרמניה לארץ ישראל, משום שאפשר להמשיך באורח החיים שנתפס כגלותי גם בארץ ישראל. השינוי המשמעותי הוא המעבר לחיים סוציאליסטים, חיים של עבודה גופנית, בניית יישובים חדשים, מעבר שנוצר בזכות שינוי פנימי עמוק. לאור דברים אלה אפשר לומר שאותה 'מהפכה פנימית' מיוחלת, שעליה מדבר אפל, הייתה בדיוק מה שלא קרה למיכלזון, שלא הצליחה להזדהות עם עיקרי החינוך שביקש הקיבוץ להעניק לחברת הנוער הגרמנית ולא חשה את הדחיפות להפנימה. כותב אחר, אליהו, גם הוא חבר הקבוצה, התייחס באופן ממוקד יותר לחשיפה השונה למציאות הפוליטית בארץ לעומת מה שהיה ידוע במהלך הפעילות בגרמניה. הוא טען כי אותה 'המהפכה הפנימית' לא הייתה יכולה להתרחש לפני ההגעה לארץ, ואולי גם לא יכולה הייתה להתרחש במהלך הלימודים בתוכנית עליית הנוער, ודחה את הלחץ שמופעל על חברי הקבוצה להכריע בעניינים אלה בשלב זה. כך הוא מסביר:

מי מאתנו כבואו הנה ראה כבר לפניו דרך ברורה? מי מאתנו ידע ברורות מה בין 'הקיבוץ המאוחד' לבין 'הקיבוץ הארצי'? לי לעצמי נודעו בגרמניה אינפורמציות משונות מאוד. לכמה מאתנו ברור שהנם כבר סוציאליסטים? כמה מאתנו החליטו בלבם להיכנס לקיבוץ או גם להצטרף לחוגי הפועלים? מסופקני אם גם למישהו מאתנו ברור הדבר כל צרכו. וכיצד אעמוד לפני שאלת ההבדלים בין 'קיבוץ ארצי' ל'קיבוץ המאוחד' בטרם החלטתי להיות לסוציאליסט? מובן, שאלות אלה נוגעות לי ומעסיקות אותי אבל אי אפשר שאלה תהיינה שאלות שתכרענה כבר עכשיו את דרכי בכלל ועם זה את דרכי כיום בחברה ויחסי אליה.⁶⁴

63 אריה אפל, 'שנה בעין חרוד', עליית הנוער, גליון 3. יליד 1918 ברלין, סיים את תוכנית עליית הנוער בעין חרוד והמשיך עם רוב הקבוצה להקמת קיבוץ אלונים בשנת 1936. מרשימה שנמצאה בארכיון אלונים עולה שהוא עזב את הקיבוץ בשנת 1951.

64 אליהו, 'שאלות הבריתות בחברת הנוער', עליית הנוער, גליון 3 (להלן: אליהו, 'שאלות הבריתות'). לא נוספו פרטים מזהים על הכותב 'אליהו'.

חבר קבוצה נוסף, דן צירקין, התנגד גם הוא ללחץ מצד הקיבוץ להיטמע מייד בארגונים הפוליטיים שהקיבוץ קשור אליהם, ולמחוק את העבר של הפעילות בתנועות הנוער בגרמניה. הוא כתב:

אנחנו צומחים לתוך חיים חדשים מבלי לכבוש אותם. וכאן מאימת עלינו הסכנה לאבד את ההשג הכי מכריע של חנוך תנועת הנוער בגולה: המלחמה על הדרך והויכוח על העולם החיצוני, שקול הדעת העצמי נשלל מאתנו במדה גדולה, הכל זורם בתוך מסגרת מוגבלת, החברה מתפתחת. והגיעה לנקודה שמתגלה השאלה: האם החברה תהיה חברת חיים לאן תוכל דרכנו?⁶⁵

צירקין מתח בכך ביקורת על הדוגמטיות הנהוגה בקיבוץ. לדעתו, השקפת העולם המסוימת של הקיבוץ והאופן הנחרץ שבו היא מוצגת אינן מאפשרות את הפרקטיקה של הוויכוחים הפוליטיים שהוא זכר לטובה מתנועת הנוער בגרמניה. צירקין העלה שאלה עמוקה אף יותר: האם צורת חיים כזאת תוליד את החיים היהודיים החדשים הרצויים?

מקומה של ההשתייכות התנועתית בגרמניה

ברקע דבריו של צירקין עומדת השאלה על מקומן של תנועות הנוער מגרמניה בחיים החדשים בארץ ישראל. רבים מחברי קבוצת הנוער בעין חרוד היו בגרמניה חברים בתנועות נוער יהודיות (מיכלזון למשל לא הייתה חברה בתנועת נוער), ומקרבם היה רוב של חברי תנועת הבונים; אחרים השתייכו לשומר הצעיר, ורקלוויטה (Werkleute) ומכבי הצעיר. ארגון עליית הנוער נסמך על תשתיותיהן של תנועות הנוער היהודיות, על פועלם של שחקנים מרכזיים בתנועות הנוער היהודיות ובהם פעילים מקומיים ושליחים שהגיעו מהיישוב היהודי בארץ ישראל, וגם על רשתות קשרים של חברי תנועות הנוער. עם זאת, עליית הנוער כארגון לא הייתה שייכת לתנועת נוער מסוימת וקיבצה במסגרתה בני נוער מתנועות שונות כמו גם בני נוער שלא היו חברים בתנועות נוער. התקבצות זו יצרה מתחים בין חברי הקבוצה. כך למשל התייחס לזה אליהו:

אנו חושבים כי היות חברתנו מורכבת מיוצאי בריתות שונות [תנועות נוער שונות] יכול להיות לברכה. אלא שעד עתה לא נתקם הדבר [...] עיקר הקושי אינו בהבדל השקפות עולם, אלא בקיום קשרים אישיים בין החברים האלה אל התנועות שבאו מהן. [...] כי הלא החברים השייכים לתנועות שונות נמצאים במצב קשה של התלבטות בין שני קשרים, קשרים לתנועותיהם וקשרים לחברתנו שיוצרת לאט-לאט ליכוד וקשרים חדשים וגם אנו כולנו חסרים בירור מספיק של עמדות אידיאולוגיות.⁶⁶

65 דן צירקין, 'מחשבות לקראת השנה השניה', שם, גליון 3. צירקין סיים את תוכנית עליית הנוער בעין חרוד והיה ממקימי קיבוץ חצור בשנת 1936.

66 אליהו, 'לשאלת הבריתות'.

חנן קאופמן הוסיף במאמר עוקב נימה ביקורתית וטען כי 'חנוך אומר תמיד – תחילה אורינטציה בתוך חברת הנוער ורק אחר כך מחוץ לחברה זו. אינני חושב שיש לומר לנו זאת, כי אין צורך להטיל עלינו דיברה זו בכוח, אלא כל אחד צריך להגיע לדעה זו מדעתו הוא'.⁶⁷ הוא הצביע על ההכוונה של המדריכים של קבוצת הנוער, ובראשם חנוך, לטשטש את ההבדלים בין תנועות הנוער השונות שמהן באו חברי הקבוצה לטובת התמסרותם המלאה לקיבוץ המאוחד ולנוער העובד. חבר נוסף, אלי זנדר, כתב באותו גיליון כי 'איננו חושבים, כי הברית [תנועת נוער] הנה רק ברית לנוער שזכות קיומה נפסקת עם העליה, אדרבא, דרך של הבריתות צריך למצוא את המשכו בארץ ונושאייהן ימשיכו כאן לפתח ולהפיץ את מגמותיהן'.⁶⁸ זנדר הדגיש כי לא נכון לדעתו לתפוס את תנועות הנוער הגרמניות באופן אינסטרומנטלי, כאילו הן אמונות רק על הכנת בני הנוער לעלייה, ולאחר מכן בארץ ישראל אפשר לשכוח מהן. להפך, הוא חשב שיש משמעות להמשכיות משום שלתנועות הללו יש תוכן רלוונטי גם לחיים ביישוב היהודי המודרני.⁶⁹

למעשה, המעבר לחברת הנוער לא היה מהותי מהבחינה הפוליטית כמו מאופי הפעילות עצמה: מהשתתפות בפעילות שבועית של תנועת נוער במקביל לשגרת חיים בגרמניה, לשהות יומיומית צמודה במסגרת קבוצת בני נוער שמהגרים לקיבוץ ללא משפחותיהם. בדיעבד הצטרפו כמעט כל חברי הקבוצה הראשונה במהלך שהותם בעין חרוד לתנועת הנוער העובד, ותוך כמה שנים התמזגו התנועות השונות שהם השתתפו בפעילותן בגרמניה עם תנועות של תנועת ההתיישבות בארץ ישראל.⁷⁰

שפה ותרבות

בשאלת האפשרות של המשכיות החיים מגרמניה בארץ ישראל הדברים נראו אחרת בעיני אברהם תרשיש,⁷¹ ממייסדי עין חרוד והקיבוץ המאוחד, שהיה אחראי מטעם הקיבוץ לעליית הנוער. כך הוא כתב באותו גיליון:

הנתנה לכם שנה זאת מולדת במקום המולדת ההיא? אשר מתוכה נעקרתם, זו המולדת הזרה והמתנכרת? השלחתם שורשים בקרקע זו החדשה תחת השמים החדשים האלה? ההרגיש בתוכו כל אחד את צמיחת השרשים המתמשכת והולכת דרך דורות של היסטוריה יהודית וגורל ישראל נפתל? הנפתחו

67 חנן קאופמן, 'היש לנו דרך משותפת', עליית הנוער, גליון 3.

68 אלי זנדר, 'בריתות הנוער וחברת הנוער שלנו', שם, גליון 3.

69 שם.

70 ריינהולד, נוער בונה ביתו, עמ' 41-42 (חסר מחקר העוקב אחר התמזגות זו של תנועות הנוער הגרמניות בתנועות הפוליטיות ביישוב העברי לאחר הגירת חבריהם).

71 אברהם תרשיש (1900, בוברויסק-1990, ישראל) נולד בתחום המושב ועלה לפלשתינה בשנת 1920 כחלק מגל ההגירה של העלייה השלישית. היה ממייסדי עין חרוד ושליח תנועת החלוץ לפולין בשנות העשרים ולגרמניה בשנות השלושים. היה חבר במפלגות הפועלים השונות במדינה שבדרך וכישראל, פובליציסט ועורך. ראו, רחל אריאלי (עורכת), א' תרשיש, נען 1997.

בכם מעינות לב לספוג את הנאצל והטוב שבחיים אלה, את שאיפתם, את כמיהתם, את מטרתם, את הגורל המרחף על החיים האלה, גורל עובדים, פועלים הקשורים ושלוכים בגורל הפועלים בעולם?⁷²

תרשיש מעלה את שאלת מהותה של המולדת. כפי שהוא מבין זאת, על בני הנוער העולים להחליף את מולדתם. הוא מסביר שכאשר הוא עצמו הגיע לארץ ישראל ב-1920, הוא הביט בהערצה בבני הדור שמעליו, אלה שהגיעו לארץ ישראל לפני מלחמת העולם הראשונה, בני העלייה השנייה: 'בצימאון לזה קלטנו את הרעיונות האלה. התסיסה המהפכנית של בני הדור שבא עם תום המלחמה, נתנה את המעוף להגשמה רחבת מידות'. היה נדמה לו שהם עשו עבורו את העבודה הקשה של ארגון אורח החיים של העבודה הפיזית, של יצירת ההתיישבויות החדשות בארץ ישראל ושל התודעה הסוציאליסטית. קשה לומר אם הוא ביקש להציג שאיפה סמויה שחברי הקבוצה יעריכו את מה שהשיגו חברי הקיבוץ או פשוט לעודדם, אך השורה התחתונה נוגעת גם היא לשינוי העמוק המתבקש מהם.

אחד האתגרים המשמעותיים במעבר מגרמניה לקיבוץ היה לימוד השפה המקומית, עברית. כידוע, לימוד העברית היה חלק מהאידיאולוגיה הציונית של תחייה תרבותית ומטרה חשובה בתנועת ההתיישבות מראשיתה. נקודה זו עולה שוב ושוב במסמכים השונים, והייתה נקודה מכרעת בתהליך ההשתלבות. אולם, בעוד הנרייטה סאלד, כפי שראינו במקרה של מיכלזון, הציגה גישה שבה ידיעת השפה היא אמצעי להשתלבות תקינה בחברה, עבור חברי הקיבוץ ומדריכי הקבוצה, בדומה לתפיסה השלטת ביישוב העברי, מדובר היה באידיאולוגיה חד לשונית.⁷³ בקיבוץ ביקשו, לפחות באופן רשמי, לא לשמוע שפות אחרות מלבד עברית. ידיעת עברית ושימוש בלעדי בה בקרב העולים החדשים שימשו כהוכחה לאותה 'מהפכה פנימית', לשינוי המוחלט של אורחות החיים מהגולה לציונות הסוציאליסטית, הוכחה לטוטליות של הטמיעה. בקיבוץ ציפו מבני הנוער לחדול משימוש בגרמנית, לשכוח את שפתם הקודמת.⁷⁴ אריה אפל כתב בגיליון של עליית הנוער על הלשון העברית כך: 'בנקודה זו אנו נכשלנו, נכשלתני אני. לנו, לנוער מגרמניה ישנה הזדמנות לעולים אחרים מגרמניה איננה – ללמוד אחרי הצהרים שלוש עד ארבע שעות וכך ליהנות ממעבר קל לשפה. רכשנו

72 א' תרשיש, 'עם סיכומי-שנה', עליית הנוער, גליון 3.

73 על הצגת המושג אידיאולוגיה החד לשונית בהקשר זה וניתוחו ראו, אייבי סישל ומירי בר זיו לוי, 'תרומתן של נשות העלייה הראשונה לבנייתה של קהילת דוכרי עברית בראשון לציון', קתדרה, כרך 169 (2019), עמ' 75-108.

74 הכהן מביאה בספרה מובאה מאלפת בעניין זה מתוך מכתב של אחד מבני הנוער בקבוצה אחרת ומאוחרת יותר של עליית הנוער. הוא מספר להוריו כי 'בינם לבין עצמם מרשים לעצמם הקיבוצניקים שלנו לדבר רוסית, או לתבל את הדברים שהם אומרים בעברית בביטויים באידיש (שנשמעים לנו כמו גרמנית משובשת). כמה מהקיבוצניקים בעצמם עדיין לא שולטים שליטה מלאה בעברית וקשה להם מאד להתבטא. כשאנחנו מדברים לפעמים בגרמנית, תמיד נמצא מי שיעיר לנו, ללא גינוני נימוס'. הכהן, ילדי הזמן, עמ' 123.

מה שאפשר היה לרכוש בשנה [...] אבל מדברים עברית פחות מדי. מדוע? משום שאנו חיים יותר מדי בסביבתנו הגרמנית.⁷⁵

בדבריו של אפל אפשר לשמוע האשמה עצמית קשה בתארו מצב טבעי בסך הכול, שבו מתעכבת הפיכת העברית למעין שפת אם מאוחרת הכובשת את התודעה. הפער בין הרצוי למצוי מכביד מאוד הן על הקולטים הן על הנקלטים. בעניין זה לא נשמעה בגיליון המיוחד דעה הסותרת את הרעיון של ויתור על הגרמנית לטובת העברית, ככל הנראה משום הצורך הממשי לדעת עברית כדי להסתדר בחיי היום-יום ביישוב היהודי. ריינהולד תרם מאמר לגיליון המיוחד שאותו בחר להקדיש לנושא לימוד העברית ובו קבל על היעדרו של 'המשבר הרוחני, המלווה את המעבר המתבטא בעיקר בחיים בדיבור בשפה בעברית'.⁷⁶ המשבר לתפיסתו הוא שמסמן את הטמעת השפה העברית וחששו מפני היעדרו הוא החשש מפני 'הסכנה של גלות תרבותית יותר גדולה בעצם מאשר היתה לנו עד עתה, בזמן שהשפה האופייצילית והשפת האינטימיות הזדהו'.⁷⁷ כלומר, הגלות בגרמניה, שבה שפת הסביבה והשפה האינטימית של היהודים היו שתיהן גרמנית, נראית כגלות מצומצמת לעומת מצב שבו ביישוב ידברו יהודים גרמנים גרמנית ולא יבינו את העברית סביבם.

בדו"ח הפנימי, בסעיף הנוגע ללימודי השפה, פירט ריינהולד עניין זה בנימה אופטימית יותר והסביר כי 'לרכישת הלשון סיעה העובדה של היות חברת הנוער בתוך הצבור במקום (אשר אמנם מציאות חלק ממנו, העולים החדשים מגרמניה, הכבידו על כך). [...] האזן מתרגלת מתוך פגישה מתמידה, לצליל הלשון ולהבנת המלה המתהלכת'.⁷⁸ מטבע הדברים, נקט ריינהולד טון פחות דידקטי בדו"ח הפנימי. אומנם הוא נזף בקצרה בחברי הקיבוץ שעלו מגרמניה על כך שהם משוחחים עם הנערים בגרמנית, אך צייר תמונה של השתלבות הולכת וגוברת בזכות הוראת העברית והפנמתה בקרב העולים. בדו"ח הוא ציין גם כי אחת מנקודות השיא של השנה הייתה היציאה בסתיו ל'טיול הגדול' ברחבי הארץ. הייתה זו נקודה מכרעת גם מבחינת השימוש בעברית, שכן קבוצת עליית הנוער לא הייתה מבודדת בקיבוץ. אך ההיבט המשמעותי ביותר של החוויה היה ההיכרות עם ההיסטוריה של הארץ ועם ההווה של היישוב היהודי, המפגש עם אישים בוועד הלאומי, בסוכנות ובהסתדרות העובדים, הביקור במקומות החשובים ליהדות בירושלים העתיקה, במצדה ובחורבות שומרון העתיקה. ריינהולד הדגיש שהביקור בירושלים ביום הכיפורים היה משמעותי ביותר, וכן גם חג העשור לנוער העובד והלומד במהלך סוכות בתל אביב. הטיול שארך כשבועיים, טען ריינהולד, הפך באחת את עין חרוד ל'מולדת' של הקבוצה, כאשר הסתובבו במקומות אחרים בארץ ישראל, ובעיקר תרם לאותה 'המהפכה הפנימית' שקיוו לה מאד בעין חרוד.

75 אריה אפל, 'שנה בעין חרוד', עליית הנוער, גיליון 3.

76 חנוך ריינהולד, 'לשאלת העברית', שם, גיליון 3.

77 שם.

78 ריינהולד, סקירה ב'.

בשני המסמכים אפשר לזהות פער בין השאיפה של הקיבוץ וההסתדרות שהמהגרים הצעירים מגרמניה ייטמעו בקיבוץ המאוחד ויזדהו עם מטרותיו, ובין הרצון והצורך של בני הנוער לשמר בחיים החדשים אלמנטים מחייהם הקודמים. במיוחד, כך עלה בגיליון, הם תהו לגבי אופייה של ההמשכיות של תנועות הנוער שהיו אמורות להכין אותם אל המעבר הדרמטי לקיבוץ, אך מעבר זה עצמו גם גזר את היעלמן מחיי בני הנוער. נראה שבסופו של דבר עבור רבים מחברי הקבוצה הסתיים שלב משמעותי בתהליך החינוכי ועם סיומו נסגר הפער הזה במהלך השנה השנייה, שכן הם בחרו להגשים את רעיון ההתיישבות הקיבוצית ולהקים את קיבוץ אלונים, שהצטרף לקיבוץ המאוחד שנה לאחר היווסדו.

סיכום: בין אינטגרציה לרה-סוציאליזציה

קורותיה של הקבוצה הראשונה של עליית הנוער בשנתה הראשונה בעין חרוד תוארו במאמר זה, הן משום החשיבות של תקופת ההתגבשות של מפעל עליית הנוער הן מרצון לפתוח צוהר אל התמודדותם של בני הנוער עצמם עם המעבר הדרמטי שחוו עם הגירתם. הסוגיות שהעסיקו אותם בשאלת ההשתלבות וההסתגלות לאורח החיים החדש הן בעלות מאפיינים ייחודיים לבני נוער שמהגרים ללא בני משפחותיהם בקבוצה מאורגנת: היחס לתרבות מדינת המוצא, שאלת הזהות הפוליטית התנועתית, הקשרים החברתיים בתוך הקבוצה, רכישת השפה החדשה ומנהגי המקום. במקרה זה עליית הנוער היא פרויקט ייחודי שהתמסד ופעל במשך עשורים ארוכים במדינת ישראל. ההקשרים ההיסטוריים שלו שזורים לאורך המאה העשרים בפעילות של ארגונים יהודיים על-קהילתיים וטרנס-לאומיים בתחומי קליטת הגירה וחינוך.

השנה הראשונה של הפרויקט העלתה לטיפול מארגני עליית הנוער כמה סוגיות אשר אי אפשר היה להתכונן אליהן מראש, שכן הן עסקו מטבע הדברים באינטגרציה של חברי קבוצת הנוער בחיים ביישוב העברי ובקיבוץ. אל מול הבעיות והקשיים שהתעוררו ונחשפו במאמר זה בקולותיהם של חברי הקבוצה, ניכרו לפחות בשנה הראשונה שתי גישות להתמודדות אשר הוצגו כאן בעזרת מכתביה של הנרייטה סאלד בהתייחסה למקרה הפרטי של אילזה מיכלוזון ולמקרים פרטיים אחרים, מחד גיסא, והדו"ח של חנוך ריינהולד שהתייחס לקבוצה בכללותה, מאידך גיסא. סאלד בחנה את הקשיים הפרטיים בעיניים של עובדת סוציאלית בעלת תפיסה פרוגרסיבית, המבקשת לפעול לטובתה של המשפחה כולה ולקדם את בני הנוער מקצועית ותעסוקתית באמצעות הכשרה ראויה. מול גישה זו עמדו חברי הקיבוץ ומדריכי הנוער, אשר ביקשו לחולל שינוי תודעתי בקרב חברי הקבוצה ועל ידי כך לגייסם לשורות המהפכה הסוציאליסטית, שאותה ביקשו לקדם ביישוב העברי. בעיניהם, בלב תהליך הקליטה של הקבוצה הראשונה של עליית הנוער בעין חרוד עמדה השאלה לגבי הצלחתה של 'מהפכה פנימית', שינוי אישיותי עמוק ומטלטל שמטרתו להתרחק מהעבר בגולה המאכזבת והמסוכנת, ולפתוח בחיים חדשים בארץ ישראל לאורם של ערכי הקיבוץ. תפקידם של המדריכים במהלך חינוכי זה היה מכריע, ואכן מתוך מודעות לכך התאגדו

מדריכי השנה הראשונה מעין חרוד ומקבוצות נוספות כדי לאסוף מידע ולחלוק עצות ביניהם כבר לקראת סוף אותה שנה ובמשך שנים ארוכות.⁷⁹

בין וריאציות של אינטגרציה שהציעה הנרייטה סאלד ובין רה-סוציאליזציה מוחלטת שציפו לה בקיבוץ אפשר לבחון את המקרה הפרטי של אילזה מיכלזון. בעיניה של סאלד, כמו גם בעיניה של מיכלזון עצמה, מדובר היה בסיפור הצלחה. מיכלזון אומנם לא נכבשה בקסמי הסוציאליזם הרדיקלי של הקיבוץ, גם לא נשבתה בציונות האדוקה של היישוב, אך היא ניצלה מגרמניה הנאצית ורכשה בזכות התוכנית מקצוע שאפשר לה בהמשך להתפרנס בכבוד ולכלכל את משפחתה. לעומת זאת, בעיני חברי הקיבוץ עזיבתה של מיכלזון את הקבוצה ואת הקיבוץ ציינה כישלון של תוכנית עליית הנוער בעין חרוד. הם קיוו להצליח לחנך את בני הנוער מחדש, ואדישותה של מיכלזון לרעיונות המובילים את חיי הקהילה בקיבוץ עמדה בניגוד מוחלט לשאיפה זו. המקרה של מיכלזון יוצא דופן כיוון שהתאפשר לה לפרוש מהקבוצה, בזכות העובדה שבני משפחתה כבר היו בארץ, אך הגישה שניסחה סאלד שימשה אותה גם בהמשך במקרים אחרים של קשיים ובקשות לעזיבה, גם כשלא היו בני משפחה בארץ. לרוב חברי הקבוצה עזיבה לא הייתה אפשרית במהלך שנות ההכשרה. אולם בסופן הושלמה בדרך כלל 'המהפכה הפנימית' שלהם, ורובם המשיכו בדרך החיים הקיבוצית באלונים.

